

PLATOON VERZAMELD WERK

Plato

PROTAGORAS

April 2022

Deze tekst is uitsluitend voor persoonlijk gebruik. Commercieel gebruik is niet toegestaan. Evenmin is het toegestaan de tekst te wijzigen, bewerken, geheel of gedeeltelijk te publiceren, of anderszins te vermenigvuldigen. Toegestaan is het kopiëren van citaten of kleine tekstgedeelten voor studie- en discussiedoeleinden.

© Copyright 2022 - Stichting Ars Floreat

www.arsfloreat.nl

info@arsfloreat.nl

Uit: Platoon Verzameld Werk - deel 6 - ISBN 90 6030 384 9

Vertaling: School voor Filosofie, Amsterdam

Copyright: © 2022 Stichting Ars Floreat, Amsterdam

Niets uit deze tekst mag verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronische media, of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this text may be reproduced in any form, by print, photocopy, microfilm, electronic media, or any other means, without written permission from the publisher.

INLEIDING PROTAGORAS

De dialoog *Protagoras* valt op door de meesterlijke karakterschets van de beroemde sofist Protagoras en door de levendige discussie tussen Sokrates en Protagoras. Men neemt aan dat het gesprek in 435 v. Chr. plaatsvond, toen Protagoras ongeveer 60 jaar oud was en Sokrates ongeveer 35. Als het gesprek inderdaad ongeveer in dat jaar heeft plaatsgevonden, was dat nog in de hoogtijdagen van het Athene van Perikles, voor het uitbreken van de Peloponnesische Oorlog, die de vitaliteit van het oude Griekenland uiteindelijk zou breken (431 - 404 v. Chr.). Het gesprek ontstond in het huis van de steenrijke Kallias. Uit de *Apologie* vernemen wij dat hij een vermogen besteedde aan de sofisten en hun lessen. Deze Kallias speelt ook in de Atheense geschiedenis een rol: het in 439 v. Chr. gesloten verdrag met Perzië staat bekend als de 'Vrede van Kallias'.

De dialoog begint met de jonge Hippokrates die 's ochtends vroeg bij Sokrates komt om hem mee te nemen naar Protagoras, die juist in Athene was aangekomen en in het huis van Kallias verbleef. Hippokrates wil bij Protagoras les nemen, maar op de vraag van Sokrates waaruit die lessen dan wel zullen bestaan, moet hij het antwoord schuldig blijven. Besloten wordt het Protagoras zelf te gaan vragen. Protagoras antwoordt dat zijn lessen de mensen iedere dag 'beter' maken, dat wil zeggen dat zij beter zullen leren spreken, dat hun handelingen effectiever zullen zijn en bovenal dat zij 'deugdzamer' zullen worden.

Hier komt natuurlijk de wedervraag van Sokrates, of deze deugdzaamheid wel kan worden aangeleerd. Protagoras antwoordt met een mythe, bekend als de *Mythe van Prometheus en Epimetheus*, en concludeert dat alle mensen een rechtsgevoel hebben meegekregen en daarom altijd bevoegd zijn mee te praten over vragen van deugdzaamheid, van recht en onrecht, en dus ook over ethiek, moraal en politiek.

Nu zou men verwachten dat Protagoras, op dit punt beland, zou erkennen dat rechtsgevoel, menselijkheid en deugd dus niet kunnen worden aangeleerd, omdat zij de mensen kennelijk reeds van nature zijn meegegeven. Maar dan gaat hij door met te zeggen: 'Met betrekking tot alle andere bekwaamheden betoogt ge terecht, dat diegene wordt uitgelachen of uitgescholden die ten onrechte beweert dat hij een fluitist is of een ander vak beheerst, hoewel hij er niets van kan. Zijn familieleden ergeren zich aan hem, omdat hij zo gek doet. Maar waar blijven rechtsgevoel en de andere burgerlijke deugden, wanneer bijvoorbeeld van iemand wordt geweten dat hij onrechtvaardig heeft gehandeld en die persoon dat in het openbaar nog toegeeft ook? Datgene wat eerst als gezond verstand werd aangemerkt, wordt in dit geval waanzin genoemd. De mensen vinden dat je moet doen alsof je rechtvaardig bent, ook al ben je het niet. Iedereen moet hier zonder uitzondering aan meedoen, anders is men niet van deze wereld.' (323 a-c)

Bijna ongemerkt introduceert Protagoras een tegenstrijdigheid in zijn betoog door empirisch vast te stellen dat het - ondanks de inhoud van de eerdere mythe - voorkomt dat er mensen zijn die wel en mensen die niet rechtvaardig zijn ('...ook al ben je het niet'). Om consequent te zijn had hij - met Sokrates - moeten zeggen dat het voorkomt dat er mensen zijn van wie men weet dat zij zich niet rechtschapen gedragen, of van wie men weet dat zij onrechtschapen zijn geworden. Maar nu draait Protagoras de zaak om en zegt ten slotte dat er mensen bestaan die onrechtschapen zijn en vervolgens rechtschapenheid moeten voorwenden, wat ze eerst moeten aanleren. Dit ophouden van de schijn is een kwestie van menselijke omgang en de sofisten zijn ervoor om de mensen te leren omgaan met hun pretentie tot rechtschapenheid.

De Sokratische visie - en de boodschap van de mythe - is dus dat de mensen van nature weten wat deugdzaamheid is, omdat ze van nature deugdzzaam zijn. Wie niet deugdzzaam is, is dus eenvoudigweg de deugdzaamheid vergeten. Op deze wijze kan ook het 'worden' worden opgevat

als een 'vergeten van het zijn'. In het worden ontstaat - vanuit het zijn - de schijn van vorm, een verschijningsvorm. Vormen zijn als het ware een weerschijn van het oorspronkelijke zijn. Vergeet de mens het zijn, dan is hij gedoemd tot een rusteloos bestaan van een immer worden. Dit onderscheid is in feite de kloof die Sokrates en de sofisten steeds van elkaar scheidt; enerzijds de wereld van de werkelijkheid, het zijn; anderzijds de wereld van de schijn van het zijn, het worden.

Heel speels maar toch nadrukkelijk verwijst Platoon naar dit onderscheid door een lang intermezzo in te lassen met een discussie over enige verzen van de dichter Simonides, die op zijn beurt een uitspraak van de wijze Pittakos beschouwt. De hele discussie in dit intermezzo richt zich op het verschil tussen 'zijn' en 'worden', en eindigt met de vaststelling dat Simonides al tevreden is 'als iemand middelmatig is en geen slechte dingen doet, zodat ik allen kan liefhebben en prijzen', want 'alles is schoon waarin niets schandelijks steekt'.

In het laatste deel van de dialoog vervolgen Sokrates en Protagoras hun oorspronkelijke gesprek en als in een schaakspel wordt Protagoras ten slotte, op een hoffelijke manier, schaakmat gezet. Sokrates stelt vast dat deugd kennis is die stoelt op het onderscheid kunnen maken tussen werkelijkheid en onwerkelijkheid, dat wil zeggen tussen 'zijn' en 'worden'. Het is de kunst van het afwegen en van het maat bepalen die kennis en inzicht verschaft. Die kennis heeft te maken met de wereld van het Zijn, die in de *Phaidros* als volgt wordt beschreven (247 c-d):

'In dat bovenhemelse gebied heerst de kleurloze, vormeloze en onstoffelijke essentie, die alleen maar zichtbaar is voor de geest, de stuurman van de ziel.'

Het is een wereld boven en buiten de beperkingen van het worden, van plaats en van tijd.

Ieder mens heeft in beginsel weet van die wereld, maar door zijn eigen onwetendheid is hij die wereld 'vergeten'. Het leren van deugd is daarom niet het aanleren van de schone schijn van deugdzaamheid, maar veeleer het afleren van het vergeten, dus het zich weer herinneren. Deze oer-Sokratische gedachte, die wel de leer van de anamnese wordt genoemd (*anamnesis* is Grieks voor: het zich herinneren), heeft als consequentie dat de mens zich slechts hoeft te herinneren om weer te worden wat hij is: deugdzaam. Ook Simonides duidt hierop met zijn uitspraak dat 'alles schoon is waarin niets schandelijks steekt': werkelijkheid is de afwezigheid van onwerkelijkheid; kijk door het worden (ofwel de schijn van het zijn) heen en vind de werkelijkheid van het Zijn.

Hier weerklinkt een tekst uit de *Taittiriya Upanishad*, waar de Wijze in antwoord op de vraag wat het Volmaakte Zijn (Brahman) is, zegt:

'Datgene van waaruit al deze wezens geboren worden,

Datgene waardoor al wat geboren is, leeft,

Datgene waar al die wezens naartoe gaan en ten slotte in oplossen,

Verlang Dat waarlijk te kennen:

Dat is het Zijn zelve, dat is Brahman.'

PROTAGORAS

Gesprekspartners: Een vriend, Sokrates, Hippokrates, Protagoras, Alkibiades, Kallias, Kritias, Prodikos en Hippias.

- 309 a *Vriend:* Waar komt ge nu vandaan, Sokrates? Zeker weer de mooie Alkibiades achterna gezeten, hè? Gisteren zag ik hem nog lopen, inderdaad een schoonheid, hoewel, hij heeft al wel een flinke baard.
- b *Sokrates:* Hoezo? Geloof je dan niet met Homeros dat van mannen als deze Alkibiades in de baard de grootste bekoring schuilt?
Vriend: Hoe zit het? Hebt ge hem opgezocht? En hoe doet die jongen nu tegen u?
Sokrates: Heel aardig, vond ik, en zeker vandaag, want hij was het in bijna alles met mij eens. Ik kom eigenlijk net bij hem vandaan. Maar het was zo vreemd; hij was er wel, maar ik lette niet op hem, ik vergat hem zelfs vaak.
- c *Vriend:* Wat is er dan aan de hand geweest tussen u beiden? Want niemand in de stad is mooier dan hij, zou ik zo zeggen.
Sokrates: Toch wel, er is iemand veel mooier dan hij.
Vriend: Wat zegt ge? Iemand uit de stad of een vreemdeling?
Sokrates: Een vreemdeling.
Vriend: Waar vandaan?
Sokrates: Uit Abdera.
Vriend: Zo mooi, dat hij er nog mooier uitzag dan de zoon van Kleinias?
Sokrates: De wijste moet uiteindelijk toch de mooiste blijken, beste vriend.
Vriend: Dus het was een wijze, Sokrates, die ge ontmoette?
- d *Sokrates:* Zeer zeker, ik heb Protagoras ontmoet, de wijste van deze tijd, en die vindt gij toch ook de wijste.
Vriend: Wat, is Protagoras in de stad?
Sokrates: Al drie dagen.
- 310 a *Vriend:* En daarnet was ge nog bij hem?
Sokrates: Ja, wij hebben veel met elkaar gepraat.
Vriend: Vertel dan toch, of is daar nu iets tegen? En kom dan hier zitten, op de plaats van mijn slaaf.
Sokrates: Dat is goed. Ik zal u dankbaar zijn als ge wilt luisteren.
Vriend: En anders wij u wel, als ge wilt spreken.
Sokrates: Dan komt de dankbaarheid van twee kanten. Maar goed, luister nu. Afgelopen nacht, tegen de ochtend, werd er door Hippokrates, de zoon van Apollodoros en de broer van Phasoon, heel hard met een stok op de deur geslagen. Toen iemand hem opendeed, kwam hij haastig binnen en zei met luide stem:
- Sokrates, zijt ge wakker of slaapt ge nog?
Ik herkende zijn stem en zei:
- He, Hippokrates, wat hebt ge voor nieuws?
- Alleen maar goed nieuws, zei hij.
- Dat hoor ik graag, zei ik. Wat is er en waarom zijt ge zo vroeg hier?
- Protagoras is er, zei hij, en hij kwam vlak naast me staan.
- Ja, sinds eergisteren, zei ik, hebt ge dat nu pas gehoord?
- c - Lieve hemel, zei hij, gisteren pas.

- Op dat moment tastte hij het bed af om aan het voeteneind te komen zitten en zei:
- Jazeker, gisteravond laat, toen ik terugkwam uit Oinoe. Mijn slaaf Saturos was immers weggelopen, en ik was van plan u te vertellen dat ik hem ging opsporen, maar iets anders maakte dat ik dit vergat: thuisgekomen vertelde mijn broer me direct na het eten dat Protagoras er was. Ik wou nog naar u toegaan, maar bij nader inzien leek het me te laat in de avond. Toen ik wat geslapen had en uitgerust wakker werd, stond ik
- d direct op om naar u toe te gaan.
- Ik ken zijn energie en opgewondenheid, en zei dus:
- Wat is er met u aan de hand? Heeft Protagoras u iets misdaan?
 - En of, Sokrates, zei hij lachend, want hij is de enige wijze die mij niet wijzer maakt.
 - Ach wat!, zei ik, geef hem geld en praat hem om, dan maakt hij u ook wijs.
- e - Ik wou bij Zeus en de goden, dat het alleen daaraan lag; al het geld van mijzelf en mijn vrienden zou ik ervoor over hebben! Daarom kom ik bij u, opdat ge voor mij een goed woordje bij hem doet, want ik ben te jong en bovendien heb ik Protagoras nooit gezien of gehoord. Ik was namelijk nog een kind, toen hij de vorige keer in de stad was.
- 311 a Werkelijk waar, Sokrates, alle mensen prijzen deze man en zeggen, dat hij de wijste is. Maar waarom gaan wij niet naar zijn huis om met hem te praten? Hij logeert, heb ik gehoord, bij Kallias, de zoon van Hipponikos. Maar kom dan toch.
- Daarop zei ik:
- Wij kunnen beter wachten, goede vriend, het is nog zo vroeg; laten we maar even wat op de binnenplaats gaan wandelen om de tijd door te komen tot het licht wordt; daarna kunnen we gaan. Want meestal blijft Protagoras thuis, we treffen hem vast wel.
- b Toen stonden we op en slenterden over de binnenplaats. Om uit te vinden hoe wakker Hippokrates was, stelde ik hem een paar vragen.
- Vertel me eens, Hippokrates, zei ik, ge wilt nu naar Protagoras en hem bij wijze van honorarium geld geven voor zijn hulp aan u, maar wat voor iemand denkt ge aan te treffen en wat wilt ge ermee bereiken? Stel dat ge van plan was een bezoek te brengen
- c aan uw naamgenoot Hippokrates uit Kos, de zoon van Asklepios, om hem een honorarium te geven, en iemand vroeg u: Zeg me eens, Hippokrates, waarom wilt ge Hippokrates eigenlijk honoreren? Wat zoudt ge dan antwoorden?
- Ik zou zeggen: Omdat hij een arts is.
 - En wat wilt gij zelf worden?
 - Arts natuurlijk, zei hij.
 - En als ge nu van plan was naar Polykleitos uit Argos of naar Pheidias uit Athene te gaan en hun voor uw bezoek een honorarium te geven, en iemand zou u vragen: Waarvoor wilt ge Polykleitos en Pheidias betalen? Wat zoudt ge dan antwoorden?
 - Omdat ze beeldhouwers zijn, zou ik zeggen.
 - En wat wilt ge zelf worden?
 - Beeldhouwer natuurlijk.
- d - Welnu, zei ik. Gij en ik stappen nu samen op Protagoras af met geld. Hopelijk vindt hij het genoeg, anders laten we onze vrienden er wat bij leggen. Dat wij het een belangrijke zaak vinden is maar al te duidelijk, maar iemand anders zou best eens kunnen vragen: Zeg, Sokrates en Hippokrates, wat heeft Protagoras voor speciale
- e kwaliteiten, dat ge hem betaalt? Wat zouden we daarop antwoorden? Onder welke andere naam staat Protagoras verder nog bekend? Zoals we Pheidias beeldhouwer noemen en Homeros dichter, is er zo ook iets over Protagoras bekend?
- Hij staat bekend als sofist, Sokrates, zei hij, dat is de naam die men hem geeft.
 - Benaderen we hem dan als sofist en betalen we hem daarvoor?

- Inderdaad.
- 312 a - Dan zou de volgende vraag aan u zijn: Wat wilt ge zelf worden door naar Protagoras te gaan?
 Hierop bloosde hij - dat zag ik doordat de dageraad begon te gloren, waardoor hij duidelijker te zien was - en hij gaf toe.
 - Als we dezelfde redenering volgen als zojuist, is het duidelijk dat ik sofist wil worden.
 - Mijn hemel, zei ik, schaamt ge u niet om bij de Grieken te boek te willen staan als een sofist?
 - Bij Zeus, eigenlijk wel, Sokrates, als ik eerlijk ben.
- b - Maar Hippokrates, dat soort onderwijs moet ge van Protagoras niet verwachten, maar eerder wat ge leerde van uw onderwijzer en van uw harpleraar en sportleraar. Want van hen hebt ge geen vakonderwijs gekregen, maar algemene ontwikkeling, zoals een ambteloos en vrij burger behoort te hebben.
 - Precies, maar dat soort lessen geeft Protagoras, dacht ik, zei hij.
 - Weet ge nu wel of niet wat ge gaat doen? vroeg ik.
 - Hoezo?
- c - Ge zijt van plan uw ziel en zaligheid in handen te geven van een man die, zoals ge zegt, een sofist is. Maar wat een sofist nu eigenlijk is, het zou mij verbazen als gij dat wist. En toch, als ge dat inderdaad niet weet, weet ge ook niet of ge er goed of verkeerd aan doet u aan hem over te leveren.
 - Ik denk dat ik het wel weet, zei hij.
 - Vertel dan eens wat ge onder een sofist verstaat.
 - Ik denk, antwoordde hij, dat zo iemand - zoals de naam al zegt - verstand heeft van filosofie als vak.
 Daarop zei ik weer:
- d - Maar dat kan ook gezegd worden van schilders en timmerlieden, want ook zij hebben verstand van hun vak. Want als iemand ons zou vragen waaruit de vakkennis van schilders bestaat, kunnen we zeggen: uit het vervaardigen van schilderijen, en dat geldt ook voor de andere beroepen. Dan vraagt onze man verder: Op welk gebied heeft de sofist vakkennis? Wat antwoorden wij hem dan? Van wat voor werk heeft de sofist verstand?
 - Misschien kunnen we zeggen, Sokrates, dat het zijn deskundigheid is om iemand op te leiden tot een goed spreker.
 - Voor een deel zouden we het dan bij het rechte eind hebben, zei ik, want dit antwoord laat de vraag nog open over welk beroep de sofist iemand goed kan leren spreken. De citerspeler kan bijvoorbeeld, dunkt me, heel goed en knap spreken over het citerspel. Of niet soms?
- e - Ja.
 - Welnu, waarover kan een sofist dan goed spreken? Over dingen waar hij zelf verstand van heeft?
 - Uiteraard.
 - Waarvan heeft de sofist dan zelf verstand en waarin kan hij onderwijzen?
 - Nee, bij Zeus, daar weet ik geen antwoord op.
 Waarop ik zei:
- 313 a - Beseft ge wel aan welk gevaar ge uw ziel blootstelt? Als ge uw lichaam aan iemand zou moeten toevertrouwen, met de kans dat het beter of zieker wordt, dan zoudt ge beslist goed overwegen of ge het wel of niet deed. Ge zoudt raad vragen aan vrienden en familie en er dagenlang over nadenken. Maar de ziel is meer dan het lichaam, dat

- immers helemaal afhangt van de toestand van de ziel. Dus vooral niet eerst overleggen
- b met uw vader, niet met uw broer of met een van ons, uw vrienden, of ge wel of niet aan deze net aangekomen vreemdeling uw ziel moet toevertrouwen. Maar nee, 's avonds hoort ge van hem, zoals ge zegt, 's morgens vroeg komt ge hier en het komt niet eens bij u op u af te vragen of het wel goed is uzelf aan hem toe te vertrouwen. En ge zijt
- c bereid uw eigen vermogen en dat van uw vrienden te gebruiken, omdat het voor u een uitgemaakte zaak is, dat ge geld moet steken in lessen van Protagoras die ge nota bene niet eens kent en met wie ge nooit gesproken hebt. Ge noemt hem een sofist, terwijl ge niet eens weet wat een sofist is, en aan zo iemand wilt gij uzelf toevertrouwen. Hierop zei hij:
- Ik denk dat ge gelijk hebt, Sokrates.
 - Wel Hippokrates, zou het zo kunnen zijn, dat de sofist een soort koopman of grossier in voedingsmiddelen voor de ziel is? Dat is het beeld dat ik van hem krijg.
 - Waarmee voedt men een ziel dan, Sokrates?
- d - Met leerstellingen natuurlijk, zei ik. En we moeten oppassen, beste vriend, dat de sofist ons niet net zo bij de neus neemt bij het aanprijzen van zijn koopwaar als de koopman of de grossier in voedingsmiddelen dat doet. Immers, niet alleen zij die de waren aan de man brengen, weten niet wat goed of slecht is voor het lichaam en prijzen desondanks alles aan wat ze te koop hebben. Maar de kopers weten het ook niet, of er moest onder hen al een sportman of arts zijn.
- Zo is het ook met hen die van stad tot stad leuren met hun leerstellingen. Zij brengen deze aan de man, het doet er niet toe aan wie, en ze prijzen alles aan wat ze te koop hebben. Waarschijnlijk zijn er onder hen ook mensen, mijn beste, die niet weten welke
- e koopwaar goed of slecht is voor de ziel. En hun kopers zijn net zo, of er moest weer onder de kopers een arts zijn, maar dan een arts voor de ziel.
- Als ge toevallig wel weet welke goed of slecht is, kunt ge rustig leerstellingen kopen, van Protagoras of van iemand anders. Zo niet, kijk dan goed uit, vriend, dat ge niet uw
- 314 a hoogste goed in de waagschaal stelt en in gevaar brengt. Immers, bij het kopen van leerstellingen loopt men heel wat meer risico dan bij het kopen van voedingsmiddelen. Want wanneer ge voedsel of drank koopt, kunt ge dit in losse pakken meenemen en voordat ge ervan eet of drinkt en het zo in uw lichaam opneemt, kunt ge het thuis wegzetten en er een deskundige bij halen, wie ge om advies vraagt over wat wel en wat niet eet- of drinkbaar is en hoeveel ge ervan kunt nemen en wanneer, zodat ge met deze
- b aankopen geen noemenswaardig risico loopt. Maar lessen kun je niet in een los pakje meenemen; wanneer ge de prijs ervoor hebt betaald, moet ge die wetenschap in uw eigen ziel verwerken en begrijpen en dan verder gaan, verward of verrijkt door die kennis.
- Maar laten we hier eens over praten met mensen die ouder zijn dan wij. Want wij zijn nog te jong om over zoiets belangrijks van gedachten te wisselen. Laten we dus doen wat we van plan waren en naar deze man gaan luisteren; daarna kunnen we ook bij anderen te rade gaan. Want Protagoras is daar niet de enige. Hippias uit Elis is er ook
- c en, als ik het wel heb, Prodikos uit Keos en nog vele andere wijze mannen. Zo gezegd, zo gedaan. Toen we in het voorportaal kwamen, waren we nog aan het spreken over iets dat onderweg bij ons was opgekomen; om het af te ronden voordat we naar binnen gingen, bleven we in het portaal totdat we het met elkaar eens waren. Waarschijnlijk hoorde de portier, een eunuch, ons praten, en ik ben bang dat hij zich
- d door al die sofisten binnen was gaan ergeren aan de grote toeloop van mensen. Dus toen we op de deur hadden geklopt, deed hij open, zag ons en zei:

- Nee maar, nog meer sofisten. Hij heeft geen tijd.
En met twee handen sloeg hij de deur zo hard als hij kon dicht. Wij klopten opnieuw en hij riep van achter een dichte deur:
- He mensen, hebben jullie niet gehoord dat hij geen tijd heeft?
- e - Mijn beste man, zei ik, wij komen niet voor Kallias, en sofisten zijn we evenmin. Toenou, we zijn gekomen omdat we Protagoras willen zien. Dus kondig ons maar aan.
- 315 a Schoorvoetend opende de man de deur en eenmaal binnen troffen we Protagoras aan wandelend in het voorhof; hem vergezelden aan de ene kant Kallias, zoon van Hipponikos, en diens stiefbroer Paralos, zoon van Perikles, en Charmides, zoon van Glaukoon, en aan de andere kant de andere zoon van Perikles, Xanthippos, Philippides, zoon van Philomelos, en Antimoiros uit Mende, die de beste leerling is van Protagoras en die zijn geld met sofisme wil verdienen. Zij allen liepen in een groepje achter hem aan en luisterden naar wat hij zei. Er waren ook veel vreemdelingen aanwezig, die Protagoras altijd meeneemt uit iedere stad waar hij door komt, want hij betovert hen met de klank van zijn stem, net als Orpheus, en deze betoverde mensen volgen die klank.
- b Ook waren er veel mensen uit eigen land onder de omstanders, en eigenlijk bevielen deze omstanders mij het best, omdat ze er zo aardig voor zorgden Protagoras niet voor de voeten te lopen. Wanneer hij zich samen met zijn metgezellen omdraaide, liepen deze toehoorders op de een of andere manier netjes en ordelijk aan alle kanten om hem heen, en door rondom hem te lopen kwamen ze steeds weer keurig achter hem terecht.
- c 'En toen ontwaarde ik', om met Homeros te spreken, Hippias uit Elis, gezeten op een hoge stoel in de voorhal tegenover het gezelschap. Op banken rondom hem zaten Eryximachos, zoon van Akoumenos, Phaidros uit Myrrhinous, Androon, zoon van Androtioon, en wat onbekenden, onder wie medeburgers en enkelen van elders. Ze schenen Hippias vragen te stellen over sterrenkunde, het heelal en de hemellichamen, en vanuit zijn stoel beantwoordde hij die stuk voor stuk uitvoerig.
- d 'Ook zag ik er Tantalos'; Prodikos uit Keos is immers ook in de stad. Hij verbleef in een vertrek dat vroeger door Hipponikos werd gebruikt als provisiekamer, maar door Kallias vanwege het grote aantal gasten was ontruimd en veranderd in logeerkamer. Prodikos lag nog in bed, gehuld in vachten en dekens, en dat bleken er nogal wat te zijn. Dicht bij hem, op een bed ernaast, zat Pausanias uit Kerames, die werd vergezeld
- e door een nog zeer jonge man, zo te zien van goeden huize en zeer knap van uiterlijk. Ik meende te horen dat hij Agathoon heette en het zou mij niet verbazen als hij de favoriet van Pausanias was. Behalve deze jongeman waren er ook nog de twee Adeimanten, zonen van Kepis en Leukolophidas, en nog enkele anderen. Ik kon buiten niet horen waar zij het over hadden, hoe graag ik Prodikos ook wilde verstaan, want volgens mij is de man alwetend en goddelijk; maar door zijn diepe stem dreunden de woorden door de kamer en werden daardoor onverstaanbaar.
- 316 a We waren net binnen, toen vlak achter ons ook Alkibiades de Schone - zoals gij zegt, en ik beaam dat - en Kritias, de zoon van Kallaischros, binnenkwamen. Toen we dus binnen waren en de zaak even hadden aangekeken, liepen we naar Protagoras en ik zei:
- Protagoras, speciaal voor u zijn Hippokrates en ik hier gekomen.
- b - Wilt ge mij apart spreken, antwoordde hij, of liever met de anderen erbij?
- Voor ons maakt het geen verschil, zei ik, maar oordeelt u zelf nadat ge de reden van onze komst gehoord hebt.
- Voor de dag ermee dan, zei hij, wat is het doel van uw bezoek?
- Hippokrates hier is in deze stad geboren als zoon van Apollodoros en hij komt uit een

- c grote en welgestelde familie; wat zijn aanleg betreft, lijkt hij zich te kunnen meten met al zijn leeftijdgenoten. Ik heb de indruk gekregen dat hij een invloedrijk man in de stad wenst te worden, en hij denkt dat hij dat het beste kan bereiken door uw leerling te worden. Nu is het dus aan u om uit te maken of het u schikt hierover met ons onder vier ogen te spreken of in gezelschap van anderen.
- Ik ben u dankbaar dat ge rekening houdt met mijn positie, Sokrates, antwoordde hij. Want als een vreemdeling grote steden bezoekt en de bloem der jeugd overhaalt de omgang met andere mensen te staken, zowel met mensen uit die stad als met
- d buitenlanders, zowel met ouderen als met jongeren, om zich bij hem aan te sluiten, teneinde door de omgang met hem een beter mens te worden, dan moet hij voorzichtig te werk gaan; want hij krijgt te maken met niet geringe hatelijkheden en allerlei vijandelijkheden en intriges. Ik zeg u dat het sofisme uit oude tijden stamt en dat de mannen die zich daar vroeger mee bezighielden, uit angst voor het aanstootgevende karakter ervan een voorwendsel, een dekmantel gebruikten; sommigen de poezie, zoals Homeros, Hesiodos en Simonides, en anderen inwijdingsceremonieën en orakels, zoals de volgelingen van Orpheus en Mousaios. Een enkeling verpakte het zelfs in de sport,
- e heb ik gezien, zoals Ikkos van Tarente en iemand uit onze tijd, een sofist die voor niemand onderdoet, Herodikos van Selumbria, die oorspronkelijk uit Megara komt. En jullie Agathokles, ook een groot sofist trouwens, gebruikte de muziek als voorwendsel, en ook Pythokleides van Keos, en zo vele anderen. Al deze mensen, zeg ik, gebruikten -
- 317 a uit angst voor hatelijkheden - deze kunsten als voorwendsel. Maar ik denk er anders over dan zij, want zij bereikten niet het gestelde doel.
- Want het bleef in de grote steden niet verborgen voor de machthebbers, voor wie dat spel nu juist werd bedacht. De meeste mensen begrijpen nu eenmaal hoegenaamd niets, ze praten na wat hun leiders verkondigen, maar wie verstoppertje speelt waar het niet kan en die juist daardoor opvalt, begaat bij de poging alleen al een grote dwaasheid. En dat moet er wel toe leiden, dat de mensen zich veel vijandiger gaan opstellen. Zo
- b iemand wordt bovendien nog een schurk genoemd. Daarom heb ik juist de tegenovergestelde manier gekozen: ik kom ervoor uit dat ik een sofist ben en mensen les geef. Ik denk dat het verstandiger en ook beter is ervoor uit te komen dan het te ontkennen.
- Daarnaast bedacht ik ook andere manieren om mij met Gods hulp te behoeden voor de schadelijke gevolgen van mijn bekentenis. Ik ben werkelijk al heel wat jaren op deze manier bezig, want ik heb al een lang leven achter de rug. Er is er niet een onder u, van
- c wie ik niet de vader zou kunnen zijn. Daarom stel ik er veel prijs op om, als ge dat wilt, in het bijzijn van allen hier in huis mijn verhaal te doen.
- Omdat ik veronderstelde dat hij zich aan Prodikos en Hippias van zijn beste kant wilde laten zien en graag met ons als zijn vrienden voor de dag wilde komen, zei ik:
- d - Zullen we Prodikos en Hippias met hun aanhang roepen om naar ons te komen luisteren?
- Graag, zei Protagoras.
- Ge wilt dus, zei Kallias, dat we er een echte zitting van maken, om rustig met elkaar te kunnen praten?
- Dat was inderdaad de bedoeling. Wij vonden het allemaal een buitenkansje om naar wijze mannen te kunnen luisteren. En dus pakten wij zelf even wat stoelen en banken en zetten die er in de kamer van Hippias bij, waar al het een en ander stond. Intussen
- e kwamen Kallias en Alkibiades eraan, met Prodikos en aanhang, die door hen waren uitgenodigd er ook bij te komen zitten. Toen iedereen zat zei Protagoras:

- Wel, Sokrates, wilt ge ten overstaan van deze heren herhalen wat ge namens de jongeman hier zoeven tegen mij zei?
- 318 a Daarop antwoordde ik:
 - Ik kan op dezelfde manier beginnen als zoeven, namelijk met de reden waarom ik gekomen ben. Kijk, Hippokrates hier, naast mij, wilde dolgraag naar u toe. Wat zou hij daaraan hebben? Dat is wat ik graag zou willen weten.
 Protagoras had zijn antwoord direct klaar:
 - Jongeman, kom bij mij, en al op de dag dat ge mijn leerling wordt zult ge als een beter mens naar huis gaan. De dag daarna zal het u net zo vergaan, en zo zult ge dagelijks beter en beter worden.
- b Toen ik dit hoorde zei ik:
 - Protagoras, wat ge zegt is in het geheel niet verwonderlijk; het is toch vanzelfsprekend, dat gij met al uw wijsheid en jaren er zelfs nog beter van wordt als iemand u iets leert dat ge toevallig nog niet wist. Maar laat ik het anders zeggen: stel dat Hippokrates niet meer zo graag wil en liever in de leer gaat bij die jongeman die hier onlangs is aangekomen, Zeuxippos uit Heraklea. Hij, Hippokrates, zou hem op
- c dezelfde manier benaderen als hij dat u doet en van hem zou hij hetzelfde horen als van u, namelijk dat hij elke dag in zijn gezelschap doorgebracht, beter wordt en vooruit gaat. Als hij dan verder vraagt: 'Hoe word ik dan een beter mens en waarin maak ik vorderingen?', dan zou Zeuxippos hem zeggen: 'In de schilderkunst'. Stel, hij gaat naar
- d Orthagoras uit Thebe; hij hoort van hem hetzelfde als van u, en hij zou verder vragen waar hij dan elke dag die hij met hem doorbrengt, beter in wordt, dan zou het antwoord zijn: 'In het fluitspel'. Op zo'n vraag moet ook gij de jongen en mij antwoord kunnen geven, Protagoras, en kunnen zeggen waarom Hippokrates met de dag beter wordt, als hij bij u in de leer gaat, en waarin hij precies groeit.
 Protagoras had mij aangehoord en zei:
 - Heel goed van u, Sokrates, dat ge dit vraagt; wanneer iemand goede vragen stelt, wil ik daar graag op antwoorden. Als Hippokrates bij mij komt, zal hij heel wat anders ervaren dan bij zo'n gewone klas sofisten. Daar worden nieuwelingen schandalig
- e behandeld. Want de jongelui hebben de ene theorie nog niet achter de rug, of tegen hun wil worden zij met hun neus alweer op nieuwe theorieën gedrukt. Zo wordt er onderwijs gegeven in rekenen, sterrenkunde, meetkunde en muziek (hierbij keek hij Hippias even aan). Maar wie bij mij komt krijgt uitsluitend les in datgene waarvoor hij gekomen is: een goede besluitvorming in persoonlijke aangelegenheden - hoe men zich bijvoorbeeld thuis en in het openbaar het beste kan gedragen - en hoe men in het openbaar met het grootste effect invloed uit kan oefenen in woord en daad.
- 319 a - Zo, zei ik, begrijp ik u wel helemaal goed? Volgens mij geeft ge dan les in regeren en ziet ge het als uw taak om mensen op te voeden tot goede burgers.
 - Dat is het precies, Sokrates, dat is mijn leerstof.
 - Goede leerstof, als ge er althans in thuis zijt. Tegen iemand als u kan ik toch wel
- b zeggen wat ik denk, nietwaar? Want eerlijk gezegd denk ik dat dit soort dingen niet te onderwijzen is, Protagoras, maar ja, uw woord mag ik niet in twijfel trekken. Hoe ik er toch bij kom dat men het iemand niet kan leren en dat het niet van de ene mens op de andere kan worden overgedragen, daar heb ik de volgende verklaring voor.
 Atheners zijn volgens mij en volgens alle andere Grieken verstandige mensen. Ik weet dat er, als wij in raadsvergadering bijeen zijn en er zijn stedenbouwkundige zaken aan de orde, aan stedenbouwkundigen om advies gevraagd wordt, en als het over
- c scheepsbouw gaat, roept men er scheepsbouwers bij. En zo gaat het met alles waarvan

- men denkt dat het onderwezen en geleerd kan worden. Als men een ander die men niet voor deskundig houdt, raad wil geven, dan neemt men niets van deze man aan, al maakt hij nog zo'n goede indruk of al is hij nog zo rijk of van goede afkomst. Hij zal worden uitgelachen en er zal in het openbaar de draak met hem worden gestoken, en wel op zo'n manier dat hij van spreken afziet en verder zijn mond houdt of op bevel van de
- d prutanen wordt weggestuurd. Als het gaat over dingen waar echt vakkennis voor nodig is, doen ze het net zo. Maar wanneer er een politieke beslissing genomen moet worden, kan de man die opstaat om een advies te geven, een timmerman zijn of een smid, een schoenmaker, een koopman, een kapitein, een bemiddeld man, een arme sloeber, van goeden of van minder goeden huize, en niemand zal hem op de vingers tikken, zoals in het eerder genoemde geval, omdat hij er op geen enkele manier in gestudeerd heeft, of er door niemand in is onderwezen, maar wel de moed heeft om te adviseren. Want kennelijk hoeft men in deze zaken niet onderlegd te zijn.
- e Sterker nog, dit geldt niet alleen in de politiek, maar ook in het privéleven weten onze meest vooraanstaande en wijze burgers hun deugden niet aan anderen over te dragen. Perikles bijvoorbeeld, de vader van deze jongens hier, gaf hun een eersteklas opleiding in die vakken waarvoor hij leermeesters had. Maar waar hij zelf verstand van heeft, dat
- 320 a kan hij ze niet leren, en ook aan [320a] anderen draagt hij dat niet over; integendeel, ze dwalen wat rond als loslopend vee, in de hoop dat ieder dat facet van deugd, waar hij toevallig mee in aanraking komt, op zal pikken. Neem bijvoorbeeld Kleinias, de jongere broer van Alkibiades hier; deze zelfde Perikles was als voogd van Kleinias bang dat deze door Alkibiades bedorven zou worden. Hij haalde hem bij zijn broer weg
- b en plaatste hem voor zijn opvoeding in het gezin van Aripheon; binnen zes maanden echter stuurde deze hem weer terug naar Alkibiades, omdat hij niet wist wat hij met hem moest beginnen.
- Nog heel wat anderen kan ik u noemen, die, hoe goed ze zelf ook zijn, nog nooit iemand anders tot een beter mens hebben opgevoed, ongeacht of hij nu uit eigen familie was of niet. Met dit voor ogen, Protagoras, geloof ik niet dat deugd te leren is. Maar nu ik u dit hoor zeggen, zwicht ik en ik zal me maar aansluiten bij wat gij erover zegt, omdat ge een man van ervaring zijt, veel geleerd hebt, maar ook zelf dingen hebt
- c ontdekt. Als ge ons nu duidelijk kunt maken hoe deugd geleerd kan worden, onthoud het ons dan niet.
- Goed, Sokrates, zei hij, ik zal het u niet onthouden. Maar op welke manier zal ik het u duidelijk maken: zoals een oudere doet aan jongeren, met een verhaal, of door een geordend betoog?
- Van degenen die bij hem zaten, vonden velen dat hij het duidelijk moest maken op de manier die hem het beste lag.
- Dan lijkt het me het aardigst, zei hij, om u een verhaal te vertellen.
- d Er was eens een tijd dat de goden bestonden, maar de sterfelijke soorten nog niet. Toen ook voor hen het voorbestemde moment van ontstaan was aangebroken, boetseerden de goden hen binnen in de aarde, door aarde en vuur en alles wat uit vuur en aarde is samengesteld met elkaar te mengen. Toen ze hen in het daglicht wilden brengen, droegen ze Prometheus en Epimetheus op orde te scheppen en de elementen eerlijk
- e onder hen te verdelen. Epimetheus drong er bij Prometheus op aan dat hij mocht verdelen. 'Als ik verdeel,' zei hij, 'moogt gij toezicht houden.' Toen hij zijn zin had gekregen, ging hij aan het verdelen.
- Bij deze verdeling gaf hij sommigen kracht zonder snelheid, maar aan zwakkeren gaf hij weer wel snelheid. Sommigen gaf hij een wapenrusting, anderen liet hij zonder,

- maar dan verzon hij voor hen wel een andere eigenschap waarmee ze zich konden redden. Want van de kleine soorten gaf hij sommigen vleugels, anderen een hol als vluchtmiddel, maar de soorten die hij groot maakte, liet hij zichzelf redden.
- 321 a Zo verdeelde hij alle eigenschappen eerlijk en bij het bedenken van dit alles lette hij er goed op dat geen enkele soort vernietigd zou kunnen worden. Toen hij hun de middelen had gegeven om te kunnen ontkomen aan onderlinge verdelging, bood hij hun bescherming tegen Zeus' seizoenen, door hen met een dichte vacht en een stevige huid te bedekken, geschikt om de winter door te komen, maar ook goed tegen de hitte. En
- b wanneer ze gingen slapen, hadden ze er ook nog een soort deken aan en een verblijfplaats die precies bij ieder paste. Aan de poten had de een hoeven, de ander weer klauwen en een stevige eeltlaag.
- Vervolgens verschafte hij iedere soort haar eigen voedsel: aan sommigen het gewas op het veld, aan anderen vruchten van de bomen en aan weer anderen wortels. Enkelen bestemde hij tot prooi van andere dieren; aan de laatsten gaf hij weinig vruchtbaarheid, maar aan hun slachtoffers grote vruchtbaarheid om de instandhouding van de soort te garanderen.
- c Maar aangezien Epimetheus niet erg verstandig was, verdeelde hij ongemerkt alle eigenschappen onder de redeloze dieren; ten slotte hield hij het menselijk geslacht over, dat nergens speciaal mee was toegerust, en hij maakte zich zorgen over wat hij daarmee moest. Terwijl hij hierover stond te piekeren, kwam Prometheus de verdeling controleren en zag dat de andere levende wezens redelijk van alles voorzien waren, maar dat de mens naakt was, ongeschoeid, onbedekt en ongewapend; en reeds was de door het lot aangewezen dag aangebroken, waarop ook de mens uit de aarde in het licht zou treden.
- d Zonder het juiste middel te weten stal Prometheus van Hephaistos en Athene ambachtelijke kennis, samen met het vuur, want het was onmogelijk dat iemand zonder vuur deze kennis zou kunnen verwerven en toepassen. En deze bood hij de mens ten geschenke aan. Hiermee leerde de mens de kunst zich door het leven te slaan. De kennis die nodig is om een samenleving te besturen, bezat hij echter niet. Die bewaarde Zeus, en het was Prometheus niet toegestaan de burcht waar Zeus woonde, binnens te gaan. Bovendien zagen de goddelijke wachtposten er angstaanjagend uit. Hij ging heimelijk de gemeenschappelijke woonplaats van Athene en Hephaistos binnen, waar zij hun kunst beoefenden, stal de smeedkunst van Hephaistos en de andere kunst
- e van Athene en gaf ze aan de mens. Zo verkreeg de mens de kennis om in zijn levensonderhoud te voorzien. Later stond Prometheus, zegt men, door de fout van Epimetheus, terecht wegens diefstal.
- 322 a Daar de mens nu iets tot zijn beschikking had dat aan de goden was voorbehouden, geloofde hij, door die goddelijke verwantschap, als eerste en enige wezen in goden. Daarom richtte hij ook altaren en godenbeelden op. Vervolgens raakte hij al gauw bedreven in stemgebruik en naamgeving, vond uit hoe je huizen moet bouwen, kleren, schoeisel en bedden maakt en hoe je voedsel uit de aarde moet halen.
- b Aldus uitgerust leefden de mensen aanvankelijk op zichzelf; er waren geen gemeenschappen. Daardoor werden zij door de wilde dieren, die in alle opzichten sterker waren dan zij, vernietigd. Hun ambachtelijke kennis was voldoende voor hun levensonderhoud, maar schoot tekort in de strijd tegen de wilde dieren. En kennis van staatszaken, waar de krijgskunst onderdeel van is, bezaten zij nog niet. Dus sloten zij zich bij elkaar aan om in leven te blijven en stichtten steden. Maar omdat zij geen kennis van staatszaken bezaten, deden zij, toen zij samen leefden, elkaar onrecht aan en

- werden weer uit elkaar gedreven en vernietigd.
- c Zeus vreesde dat ons ras geheel uitgeroeid zou worden en zond Hermes naar de mensen met eerbied en rechtvaardigheid, opdat zij in de steden door middel van bestuursvormen en door vriendschapsbanden met elkaar verbonden zouden worden. Hermes vroeg Zeus hoe hij de mensen rechtvaardigheid en eerbied moest geven: 'Moet ik ze net zo uitdelen als de praktische vaardigheden uitgedeeld zijn? Dit is als volgt gebeurd. Één persoon die de geneeskunst kreeg, was genoeg voor vele burgers; en dit geldt ook voor andere deskundigen. Moet ik de mensheid op deze wijze rechtvaardigheid en eerbied geven of moet ik iedereen ervan voorzien?'
- d 'Iedereen', zei Zeus, 'laat elk mens hierin delen. Want er kunnen geen gemeenschappen ontstaan, als deze gave slechts voor enkelen bestemd is, zoals bij andere specialiteiten. En maak er op mijn bevel een wet bij, dat wie geen respect en rechtsgevoel kan opbrengen, moet sterven, want dat zou de ondergang van de samenleving zijn.'
- e Zo komt het, Sokrates, dat men overal in de steden, maar vooral in Athene, vindt dat maar enkele mensen advies mogen geven als het gaat over architectuur of een andere specialiteit. Als iemand die niet tot die kleine kring behoort, zich daarmee wil bemoeien, staat men dat niet toe, en terecht, vind ik. Maar wanneer men gaat beraadslagen over de staatkunde, waar het helemaal aankomt op rechtsgevoel en gezond verstand, dan is ieders inbreng natuurlijk welkom, want men gaat ervan uit dat dit eigenschappen zijn die iedereen bezit, anders zouden er geen gemeenschappen kunnen bestaan. Dat, Sokrates, is dus de verklaring. Opdat ge niet denkt dat ge misleid wordt, geef ik hier nog een bewijs dat alle mensen werkelijk denken dat iedereen
- 323 a verstand heeft van rechtvaardigheid en andere burgerlijke deugden. Met betrekking tot alle andere bekwaamheden betoogt ge terecht, dat diegene wordt uitgelachen of uitgescholden die ten onrechte beweert dat hij fluitist is of een ander vak beheerst, hoewel hij er niets van kan. Zijn familieleden ergeren zich aan hem, omdat hij zo gek doet.
- b Maar waar blijven rechtsgevoel en de andere burgerlijke deugden, wanneer bijvoorbeeld van iemand wordt geweten dat hij onrechtvaardig heeft gehandeld en die persoon dat in het openbaar nog toegeeft ook? Datgene wat eerst als gezond verstand werd aangemerkt, wordt in dit geval waanzin genoemd. De mensen vinden dat je moet doen alsof je rechtvaardig bent, ook al ben je het niet. Iedereen moet hier zonder
- c uitzondering aan meedoen, anders is men niet van deze wereld. Mensen hebben dus een goede reden om zich door iedereen te laten raden in dit soort zaken, in de veronderstelling dat iedereen wel iets van deze deugden bezit, zoals ge trouwens wel van mij kunt aannemen. Dat deze eigenschappen niet van nature
- d aanwezig geacht worden of als gevolg van een toeval, maar als iets dat aangeleerd en door inspanning verkregen wordt, blijkt onder andere uit het volgende: als mensen bij elkaar aangeboren of door omstandigheden opgelopen gebreken zien, zal men hierom toch niet boos worden of elkaar op de vingers tikken, om te proberen elkaar hiervan af te helpen, maar men zal medelijden hebben. Wie zou zo onverstandig zijn om onbekwame, onbetekenende of zwakke mensen verwijten te maken. Men weet immers, denk ik, dat die mensen van nature zo zijn of zo geworden zijn ten gevolge van omstandigheden, en dit geldt zowel voor goede als voor slechte kwaliteiten. Als iemand de goede kwaliteiten, waarvan men aanneemt dat ze verkregen worden door
- e inspanning, oefening en onderwijs, mist, maar wel in het bezit is van [e] kwaliteiten die daarvan het tegendeel zijn, zullen woede, straf en terechtwijzingen zijn deel worden. Een ervan is onrechtvaardigheid en dan heb je ook nog goddeloosheid, kortom alles wat

- 324 a indruist tegen gemeenschapszin. Dan maakt iedereen zich kwaad op iedereen en men verwijt elkaar van alles, want het is duidelijk dat deugd uit toewijding en kennis verworven wordt. Want als ge er eens over zoudt willen nadenken wat straf teweegbrengt bij mensen die verkeerd handelen, Sokrates, zal juist dat u doen inzien, dat de mensen geloven dat de deugd iets is dat verworven kan worden.
- b Want iemand straft hen die verkeerd handelen louter en alleen omdat zij iets verkeerd hebben gedaan, en hij neemt niet als een wild beest onbezonnen wraak. Wie redelijk wil straffen, wreekt zich niet voor gedane zaken - want gedane zaken nemen geen keer - maar omwille van de toekomst, om te voorkomen dat zij die gestraft worden, opnieuw verkeerd handelen.
- c Wie zo denkt gelooft dat deugd onderwezen kan worden. Hij straft dus om verder kwaad te voorkomen. Dit vinden alle mensen die straffen, of het nu om persoonlijke of openbare kwesties gaat. En er wordt gestraft en getuchtigd door iedereen die meent dat iemand anders onrecht heeft begaan, ook al gaat het om uw eigen medeburgers, de Atheners! Volgens deze theorie behoren daarom ook Atheners tot degenen die vinden dat deugd verworven en onderwezen kan worden. Dus dat uw medeburgers terecht koperslagers en schoenmakers laten meebeslissen in staatszaken, en dat deugd
- d verworven en onderwezen kan worden is, Sokrates, nu wel afdoende aangetoond, zou ik zo denken.
- Rest nog de vraag die u bezighield omtrent deugdzame mensen. Waarom onderwijzen deugdzame mensen hun zoons wel in alle vakken waar leermeesters voor zijn, tot die zoons erin uitblinken, maar laten ze hen niet uitblinken in de deugd die ze zelf beheersen? Om dit uit te leggen, Sokrates, zal ik argumenten op tafel leggen in plaats
- e van een verhaal. Bekijk het eens als volgt. Bestaat er wel of niet een eigenschap die alle burgers moeten bezitten om een gemeenschap in stand te houden? Als de oplossing van het probleem, waar gij niet uitkomt, ergens ligt, dan hier. Want stel dat die ene eigenschap bestaat en niets te maken heeft met het vak van timmeren, smeden en pottenbakken, maar alles met rechtsgevoel, bezonnenheid en de goddelijke norm, kort
- 425 a samengevat: met menselijke deugd. Stel dat iedereen deze eigenschap moet bezitten, en dat ieder mens zich daarop moet baseren bij wat hij verder ook wil bestuderen of ondernemen. Stel dat dit de eigenschap is die hij nodig heeft bij alles wat hij doet, en dat men ieder die deze eigenschap mist, de les moet lezen - of het nu een kind, man of vrouw is - totdat hij zich door de straf verbeterd heeft of als onverbeterlijk uit de
- b gemeenschap wordt weggejaagd of gedood als hij zich van de terechtwijzingen niets aantrekt. Als dat allemaal waar is, en het bovendien zo is dat de deugdzame mensen hun zonen alles bijbrengen behalve dit, sta er dan eens bij stil in wat voor wonderlijk daglicht deze deugdzame mensen komen te staan. Dat ze namelijk vinden dat deze eigenschap aan te leren is, zowel privé als in het openbaar, toonden wij reeds aan. Dus, ondanks het feit dat deugd geleerd en ontwikkeld kan worden, onderrichten zij hun zonen wel in alle deugden waarop geen doodstraf staat als men in gebreke blijft, en doen dat niet in deugden waarop voor hun eigen kinderen, indien ze er niet in zijn
- c onderwezen en opgeleid, nota bene doodstraf en verbanning staan - en bij de dood komt dan ook nog verbeurdverklaring van hun bezittingen en praktisch de ondergang van hun hele familie! Hier krijgen de kinderen geen onderwijs in; hier wordt niet op gelet! Wat moeten we daarvan denken, Sokrates?
- Van de wieg tot het graf worden mensen onderwezen en op hun vingers getikt.
- d Wanneer er een snel door heeft wat er wordt gezegd, spannen zijn verzorgster, zijn leermeester en zijn vader zich ervoor in om hem een uitbinker te laten worden, en bij

- alles wat hij doet of zegt leren ze hem dan ook duidelijk dat dit wel rechtvaardig is en dat niet, dat dit goed is en dat schadelijk, dat dit geoorloofd is en dat niet. Gehoorzaamt hij willig, prima; zo niet, dan zetten ze hem weer recht met dreigementen en slaag, alsof hij een gedraaid en verbogen stuk hout was.
- e Daarna sturen ze hun kinderen naar school en geven de leerkrachten opdracht veel meer op het goede gedrag van de kinderen te letten dan op taal en citerspel. En wanneer ze
326 a kunnen lezen en schrijven en de geschreven teksten net zo beginnen te begrijpen als daarvoor het gesproken woord, geven ze hun op school de werken van goede dichters te lezen en laten die uit het hoofd leren. In deze werken staan veel aanwijzingen, maar ook worden er hoogstaande mensen uit het verleden beschreven, geëerd en bewierookt, zodat het kind deze mensen uit bewondering zal navolgen en ernaar zal streven hen te evenaren. En ook de muzikleraren zorgen op hun gebied voor de ontwikkeling van de jongelui en zij zien erop toe dat die niet het verkeerde pad opgaan.
- b Bovendien, als de jongens citer leren spelen, brengen de leraren hen in aanraking met het werk van weer andere goede dichters, namelijk lyrische dichters. Hun gedichten worden op muziek gezet voor de citer en zij zorgen ervoor dat hun hart vertrouwd raakt met ritme en harmonie, zodat ze fijner afgestemd raken. Omdat zij veel meer gevoel voor ritme en harmonie krijgen, worden ze vaardiger in spraak en gedrag. Het hele leven van een mens heeft ritme en harmonie nodig.
- c En dit niet alleen; ouders sturen hun kinderen ook naar sportleraren, zodat ze door een betere lichamelijke conditie gevolg kunnen geven aan een helder verstand en zich niet door slapheid in oorlog en in andere omstandigheden als lafaards hoeven te gedragen. Zo handelen de sterksten en de sterksten zijn de rijksten. Hun zonen gaan het vroegst naar school, vanaf hun prille jeugd, en ze verlaten die ook het laatst. Wanneer ze van school zijn, eist de gemeenschap van hen te leven met de wetten als richtlijn, zodat ze
d niet zomaar hun eigen gang gaan. Het is eigenlijk net als wanneer onderwijzers bij kinderen die nog niet goed kunnen schrijven, de letters bovenaan hun schrift zetten. Dan geven ze het terug en dragen het kind op de vorm van de letters na te schrijven. Zo schrijft ook de gemeenschap wetten voor en bevindingen van goede wetgevers uit oude tijden. Zo geeft zij richtlijnen over goed bestuur. Wie die overtreedt, wordt gestraft door de staat en de naam voor dat straffen bij jullie en overal elders is rechtspraak, omdat met de straf recht wordt gedaan.
- e Als er nu zoveel zorg besteed wordt aan deugd, zowel individueel als van staatswege, twijfelt ge dan nog, Sokrates, of deugd geleerd kan worden? Verwondert u dat nog? Nee, het zou veel verwonderlijker zijn als ze niet te leren was. Hoe komt het nu dat zoveel zonen van deugdzaame vaders zich zo slecht ontwikkelen?
327 a Laat ik dat zo uitleggen: het spreekt toch eigenlijk vanzelf - als het tenminste [327a] juist is wat ik eerder over deze kwestie gezegd heb - dat, wil een staat blijven bestaan, iedereen iets over deugd moet weten. Als het juist is wat ik gezegd heb, kunnen we elk ander vak en iedere studie daarmee vergelijken en het zal altijd kloppen. Stel dat een staat niet zou kunnen bestaan, als wij niet allemaal op onze eigen manier konden fluitspelen; stel dat iedereen, in het gezin en in het openbaar, elkaar die kunst zou leren en wie niet goed speelt zou straffen, en dat wij niemand die kunst zouden
b misgunnen, zoals wij nu niemand rechtvaardigheid en gerechtigheid misgunnen, of hem ervan afhouden, hetgeen we wel doen met andere ambachten. Het is immers in ieders voordeel, dunkt me, dat we elkaar rechtvaardig en deugdzaam bejegenen. Daarom vertelt en leert ook ieder graag aan wie het maar horen wil, wat rechtvaardigheid en gerechtigheid is.

- Als wij nu ten aanzien van het fluitspel bereid zijn elkaar die kunst zonder enige terughoudendheid te leren, denkt u dan, Sokrates, dat de zonen van goede fluitspelers
- c betere fluitspelers zouden worden dan die van slechte? Ik denk van niet, want dan zou de zoon van een man die toevallig geboren is met veel aanleg voor het fluitspel, beroemd worden, en de zoon van een man zonder aanleg niet. Vaak blijkt de zoon van een goede fluitspeler juist middelmatig en de zoon van een middelmatige goed. Maar in elk geval zullen ze allemaal goede fluitspelers zijn in vergelijking met leken, die van toeten noch blazen weten.
- Evenzo moet u wel bedenken dat dezelfde man die u het meest onrechtvaardig lijkt van
- d degenen die zijn opgegroeid te midden van mensen en wetten, een toonbeeld van rechtvaardigheid is vergeleken bij onwetenden, die zijn opgegroeid zonder opvoeding, rechtspraak of wetten en zich dus ook helemaal niet met al deze dingen bezig hoeven te houden, maar als wilden zijn, zoals een jaar geleden Pherekrates de dichter ons op het Lenaionfestival liet zien.
- Als ge nu eens tussen zo'n fraai stelletje terecht zou komen als die mensenhaters uit dat
- e stuk, wat een verademing zou het zijn Eurybathos of Phrynoondas tegen te komen, en wat zoudt ge smachten van verlangen naar de slechtheid van de mensen hier. Maar nu blaast ge wel hoog van de toren, Sokrates; iedereen kan een ander immers in ieder
- 328 a geval iets leren over deugd, al is dat dan volgens u niet zo. Zoek bijvoorbeeld eens een leraar in de taal die ge al spreekt, die vindt ge toch zeker niet? Ik bedoel maar! En vind maar eens iemand die de zonen van onze handwerkslieden verder kan bekwamen in de kunst die ze al van hun vader hebben geleerd, voor zover hij en zijn vakbroeders die althans konden bijbrengen. Wie moet hen nu onderwijzen? Het zal stellig niet gemakkelijk zijn, Sokrates, zo iemand voor hen te vinden, maar voor mensen zonder scholing vindt ge met gemak iemand.
- b Hetzelfde geldt voor deugd en andere dingen. Als dus iemand ons net een stapje voor is op de weg van deugd, dan moeten we daar tevreden mee zijn. Ik ben een van die mensen, vind ik; meer dan anderen ben ik in staat iemand te helpen goed en deugdzaam te worden. Ik ben de prijs die ik daarvoor vraag waard, meer dan waard zelfs, vinden mijn leerlingen.
- Daarom ook heb ik de kwestie van betalen als volgt geregeld: wanneer iemand bij mij les krijgt, betaalt hij, als hij wil, het bedrag dat ik hem vraag. Zo niet, dan gaat hij naar
- c de tempel, verklaart onder ede hoeveel hij de lessen waard acht en betaalt dienovereenkomstig.
- Dat was het dan, Sokrates, besloot hij. Ik heb u nu tekst en uitleg gegeven waaruit blijkt dat deugd te leren is en dat de Atheners daar zo over denken, en ook dat het niet gek is dat goede vaders slechte zonen krijgen en slechte vaders goede. De zonen van
- d Polykleitos, leeftijdgenoten van Paralos en Xanthippos hier, zijn immers niets vergeleken bij hun vader, en zo is dat wel vaker. Maar het is niet eerlijk om deze twee nu al zo te bestempelen; er is nog hoop voor ze, want ze zijn nog jong.
- Na dit uitvoerige betoog zweeg Protagoras. Ik was nog lange tijd betoverd door zijn woorden en keek hem aan of hij nog iets zou gaan zeggen, want ik had zo graag nog meer gehoord. Toen begreep ik dat hij echt uitgesproken was, en ik vermande mij, al was het met moeite. Ik wendde mij tot Hippokrates en zei:
- Zoon van Apollodoros, ik ben u dankbaar dat ge mij overgehaald hebt hierheen te
- e komen, want wat ik van Protagoras hoorde is zeer de moeite waard. Vroeger dacht ik dat goede mensen niet door menselijke inspanning goede mensen zijn geworden, maar nu ben ik ervan overtuigd dat het wel zo is.

- 329 a Toch zit ik nog met een moeilijkheid die Protagoras vast gemakkelijk kan oplossen, gezien het feit dat hij al zoveel heeft ontraadseld. Beluister je een volksredenaar over deze zelfde onderwerpen, dan stuit je al gauw op een betoogtrant als die van Perikles of een ander bekwaam spreker; als je ze iets vraagt kunnen ze je, net zo min als boeken, antwoord geven en ook geen wedervraag stellen. En zelfs als je iets vraagt over een detail van het besprokene, rekken deze redenaars hun verhaal eindeloos, ook al was de vraag kort, evenals een hol vat, wanneer je erop slaat, lang blijft klinken, tot iemand zijn hand erop legt.
- b Maar Protagoras hier, die, zoals we weten, in staat is lang en schitterend te spreken, kan een vraag ook kort beantwoorden en heeft hij zelf iets gevraagd, dan kan hij wachten en genoeg nemen met het antwoord, een bereidheid die je bij weinig mensen aantreft. Nu is er nog een kleinigheid, Protagoras, en ik zal geheel tevreden zijn als ge me dat zoudt willen uitleggen. De deugd, zegt ge, kan onderwezen worden, en als iemand in deze wereld mij kan overtuigen, dan zijt gij dat wel. Maar er was iets waarover ik mij verbaasde, terwijl ge sprak. Stel daarover mijn geest alstublieft nog tevreden. Ge zei namelijk dat Zeus de mens rechtsgevoel en schaamte heeft gestuurd, en telkens weer sprak ge tijdens uw betoog over rechtsgevoel, bezonnenheid, fatsoen en al die dingen die je samengevat deugd zou kunnen noemen. Ga die begrippen alstublieft eens na om te zien of deugd iets is waar rechtsgevoel, bezonnenheid en fatsoen delen van zijn, of dat alle zojuist genoemde begrippen namen zijn voor een en hetzelfde. Dat zou ik nog graag willen horen.
- c - Maar dat is eenvoudig te beantwoorden, Sokrates, zei hij. Want de begrippen waar ge naar vraagt, maken deel uit van de ene deugd.
- d Ik zei:
- Op dezelfde manier als mond, neus, ogen en oren delen zijn van het gezicht of zoals stukken goud die in geen enkel opzicht van elkaar of van het geheel verschillen, behalve in afmeting?
- e - Het lijkt me dat ze zich net zo verhouden, Sokrates, als delen van het gezicht tot het gehele gezicht.
- Nu, ging ik verder, als de mensen dan delen van deugd bezitten, hebben sommigen dan dit deel en anderen weer een ander of is het zo dat als men een deel bezit, men ze allemaal heeft?
- Zeker niet, antwoordde hij, want veel mensen zijn wel moedig, maar toch onrechtvaardig, en ook zijn er veel rechtvaardig, maar toch niet wijs.
- 330 a - Zijn dat dan ook aspecten van deugd, wijsheid en moed? vroeg ik weer.
- Nou en of, zei hij, en het belangrijkste aspect is wijsheid.
- Is elk van deze aspecten anders dan de andere? vroeg ik.
- Ja.
- Heeft ook elk daarvan een specifieke werking, net zoals in een gezicht het oog niet hetzelfde is als het oor en ook niet hetzelfde doet, en ook geen enkel ander deel op een van de overige lijkt, in werking of in andere opzichten? Is het met de verschillende aspecten van deugd niet ook zo, dat het ene in geen enkel opzicht hetzelfde is als een ander, naar aard noch in werking? Spreekt dat eigenlijk niet vanzelf, als het voorbeeld klopt?
- b - Maar natuurlijk, Sokrates, antwoordde hij.
- Ik ging verder:
- Dan gaat het steeds om maar een aspect van deugd, bijvoorbeeld inzicht, rechtvaardigheid, moed, bezonnenheid of fatsoen.

- Ja, zei hij.
- Kom, sprak ik, laten we samen onderzoeken wat nu eigenlijk het wezen is van elk van de genoemde aspecten. Om te beginnen: bestaat er nu zoiets als rechtvaardigheid of niet? Volgens mij wel. Wat denkt gij?
- c - Ja, ik denk het ook, was het antwoord.
- Hoezo? Stel, iemand vraagt u en mij het volgende: 'Protagoras en Sokrates, die rechtvaardigheid, waar ge het zojuist over had, is die nu rechtvaardig of onrechtvaardig van aard?' Ik zou hem antwoorden: 'Rechtvaardig'. Wat zou uw keuze zijn? Dezelfde of een andere?
- Dezelfde, zei hij.
- d - Dus ik zou de vragensteller als antwoord geven: 'Rechtvaardigheid is iets rechtvaardigs'. Gij ook?
- Ja, zei hij.
- En als hij ons dan verder zou vragen: 'Zegt ge dan ook dat er zoiets als fatsoen bestaat?', dan zouden we zeggen van wel, denk ik.
- Ja, zei hij.
- 'Volgens u bestaat dat dus ook?' We zouden zeggen van wel, nietwaar? Ook dat was hij met me eens.
- e - 'Is dan volgens u fatsoen in wezen onfatsoenlijk of fatsoenlijk van aard?' Ik voor mij, ik zou mij aan die vraag ergeren, zei ik, en ik zou zeggen: 'Een toontje lager, meneer, iets kan toch niet fatsoenlijk zijn, als fatsoen zelf niet fatsoenlijk is?' Wat vindt gij? Zoudt gij ook niet zo antwoorden?
- Zeer zeker, zei hij.
- Stel dat hij dan met de volgende vraag bij ons kwam: 'En hoe zit het met wat ge zojuist zei? Of heb ik u misschien niet goed verstaan? Ik kreeg de indruk dat de verhouding tussen de aspecten van deugd onderling verschilt.' Ik zou antwoorden: 'Ge hebt wel goed geluisterd, maar dat ik dat gezegd zou hebben, dat hebt ge verkeerd. Protagoras gaf dat antwoord, ik stelde de vraag.' Als hij u dan zou vragen: 'Is het waar wat hij zegt, Protagoras, beweert ge dat het ene aspect van deugd niet gelijk is aan het andere; is die uitspraak van u?' Wat zoudt ge hem dan antwoorden?
- 331 a - Ik zou het moeten toegeven, Sokrates, zei hij.
- Nu dan, Protagoras, dat hebben we rechtgezet. Welk antwoord moeten we hem geven, als hij verder gaat met deze vraag: 'Is fatsoen rechtvaardig en is rechtvaardigheid fatsoenlijk of juist onfatsoenlijk? Zou fatsoen niet rechtvaardig, maar ook onrechtvaardig kunnen zijn en dus onfatsoenlijk?' Wat zullen we daarop antwoorden?
- b Ik voor mij zou hierop zeggen, dat rechtvaardigheid te maken heeft met fatsoen en omgekeerd. Van u uit gezien zou ik, als het mag, het antwoord ook zo kunnen formuleren: 'Rechtvaardigheid is net zoiets als fatsoen, het is praktisch hetzelfde'. Nog beter zou je kunnen zeggen: 'Rechtvaardigheid en fatsoen kunnen elkaars plaats innemen'. Denk hier eens over na. Wijst ge deze omschrijving af of zijt ge het ermee eens?
- c - Niet helemaal, Sokrates, zei hij. Ik denk niet dat het zo simpel ligt dat rechtvaardigheid perse fatsoenlijk is en fatsoen perse rechtvaardig; voor mij is daar verschil tussen. Maar wat maakt het eigenlijk uit, zei hij. Als ge wilt, zeggen we dat rechtvaardigheid fatsoenlijk is en fatsoen rechtvaardig.
- Geen sprake van, voor mij hoeft ge dat niet te zeggen. Plichtplegingen in de trant van 'als ge wilt' of 'als ge vindt' hoeven we niet te onderzoeken, maar wel wat gij en ik vinden. Ik bedoel te zeggen dat we onze bewering het beste toetsen als we zinnen met
- d

- 'als' weglaten.
- Goed, zei hij, er bestaat enige verwantschap tussen rechtvaardigheid en fatsoen, want iets anders houdt altijd wel op de een of andere manier verband met iets anders, zoals wit verwant is met zwart en hard met zacht en al het andere dat elkaars tegengestelde lijkt. Ook die dingen waarvan wij zoeven zeiden dat zij verschillende functies hebben en niet aan elkaar gelijk zijn, zoals de delen van het gezicht, hebben een zekere
- e verwantschap. Ergens is er iets gemeenschappelijks. Zo kunt ge, als ge wilt, ook bewijzen dat alles lijkt op alles. Maar het is niet juist om dingen die iets gemeen hebben, helemaal aan elkaar gelijk te stellen en evenmin om dingen die verschillen en maar heel weinig verwantschap hebben, totaal verschillend te noemen.
- Verbaasd zei ik tegen hem:
- Verhouden rechtvaardigheid en fatsoen zich dan zo, dat de overeenkomst minimaal is?
- 332 a - Nee, dat niet, zei hij, maar er is misschien minder overeenkomst dan gij schijnt te denken.
- Nu dan, zei ik, als gij dit wilt laten rusten, dan moeten wij dat maar doen en een ander punt uit uw betoog onderzoeken. Bestaat er volgens u zoiets als onbezonnenheid?
 - Ja.
 - Staat wijsheid hier niet lijnrecht tegenover?
 - Dat lijkt me wel.
 - En als mensen goed en nuttig handelen, vindt gij dan dat zij bezonnen handelen of juist niet?
 - Jawel, zei hij.
- b - Dus door hun gezonde verstand handelen zij bezonnen?
- Dat kan niet anders.
 - Mensen die niet goed handelen, handelen dus onbezonnen en laten zich zodoende niet door hun gezonde verstand leiden?
 - Daar ben ik het mee eens.
 - Tegenover onbezonnen handelen staat dus bezonnen handelen?
 - Ja.
 - Dus onbezonnen handelingen komen voort uit onbezonnenheid en bezonnen handelingen uit gezond verstand?
- Dat beaamde hij.
- Wat uit kracht voortkomt, gebeurt krachtig en wat uit zwakte gebeurt, gaat zwak, nietwaar?
- Dat leek hem ook.
- En wat door snelheid tot stand komt, gebeurt snel en wat door traagheid tot stand komt, traag?
- c - Ja, zei hij.
- Als dus iets op een bepaalde manier tot stand komt, heeft dat een oorzaak en als iets op de tegenovergestelde manier tot stand komt, heeft dat de tegenovergestelde oorzaak, nietwaar?
- Daar was hij het mee eens.
- Zeg eens, zei ik. Bestaat er zoiets als het schone?
 - Ja.
 - En staat er iets anders tegenover dan het lelijke?
 - Nee.
 - En verder. Bestaat er zoiets als het goede?

- Ja.
- En staat daar iets anders tegenover dan het slechte?
- Nee.
- En zeg me, bestaat er zoiets als een schelle stem?
- Ja.
- En kan daar nog iets anders tegenover staan dan een zware stem?
- Nee.
- d - Bestaat er dan, zei ik, van alle dingen afzonderlijk maar een tegendeel?
Dat leek hem ook.
- Kom, zei ik, laten we eens op een rij zetten wat we tot nu toe gevonden hebben. We waren het er toch over eens dat elk ding slechts een tegendeel heeft en niet meer?
- Ja.
- En dat wat op een tegenovergestelde manier gebeurt, uit het tegenovergestelde voortkomt?
- Ja.
- e - En waren we het erover eens, dat wat onverstandig behandeld wordt, behandeld wordt op een manier die het tegendeel is van verstandig?
- Ja.
- En dat wat op bezonnen wijze gebeurt, uit gezond verstand voortkomt en omgekeerd? Hij gaf me gelijk.
- Dus tegengestelde handelwijzen worden door tegengestelde oorzaken teweeggebracht?
- Ja.
- Iets kan worden teweeggebracht door gezond verstand en iets anders door onbezonnenheid.
- Ja.
- En de uitkomsten zijn tegengesteld.
- Zeker.
- Dus hebben we ook tegengestelde oorzaken.
- Ja.
- Dus het tegenovergestelde van gezond verstand is onbezonnenheid.
- Blijkbaar wel.
- Herinnert ge u nog, dat wij het er eerder over eens werden dat het tegenovergestelde van onbezonnenheid wijsheid was?
Daar was hij het mee eens.
- En elk begrip heeft toch maar een tegendeel?
- Inderdaad.
- 333 a - Welke theorie, Protagoras, moeten we nu weerleggen? Is het zo dat een begrip slechts een tegendeel heeft of is het zo dat wijsheid iets anders is dan gezond verstand en dat ze weliswaar beide deel uitmaken van deugd, maar toch verschillend zijn in aard en functie, net als de delen van het gezicht? Met een muziekstuk kun je deze twee theorieën moeilijk vergelijken, want ze klinken niet samen en harmoniëren niet met elkaar.
- b Hoe zouden ze ook samen kunnen klinken, als er bij elk begrip slechts een tegenovergesteld begrip mag horen en niet meer, terwijl het tegenovergestelde van het ene begrip onbezonnenheid nu eens wijsheid en dan weer gezond verstand is? Zo is het toch, Protagoras, zei ik, of zit het soms anders?
Hij ging er zeer tegen zijn zin mee akkoord.

- Dan zouden gezond verstand en wijsheid op hetzelfde neerkomen. Eerder waren we ook van mening, dat rechtvaardigheid en fatsoen zowat hetzelfde waren, nietwaar? Kom, Protagoras, zei ik toen, we laten de moed niet zakken, maar onderzoeken ook de rest. Denkt ge dat een oneerlijk mens zijn gezonde verstand gebruikt op het moment dat hij oneerlijk is?
- c - Ik zou me ervoor schamen, Sokrates, het daarmee eens te zijn, al denken veel mensen er wel zo over.
 - Moeten we daar dan nader op ingaan, of liever op uw visie?
 - Als ge wilt, antwoordde hij, bespreek dan eerst de mening van de meerderheid.
 - Dat is mij best, als ge tenminste bereid zijt mij te antwoorden, al dan niet naar uw eigen overtuiging. Want voor mij gaat het in de eerste plaats om het toetsen van de redenering en het kan natuurlijk gebeuren dat ook de ondervrager en zijn tegenspeler het niet meer weten.
- d Eerst gedroeg Protagoras zich wat terughoudend tegenover ons: hij vreesde dat het een moeizame discussie zou worden. Maar ten slotte stemde hij toe.
 - Kom, zei ik, geef om te beginnen antwoord op deze vraag: gebruiken mensen die onrecht begaan, volgens u hun gezonde verstand?
 - Laten we dat maar eens aannemen, zei hij.
 - En is het gezond verstand hetzelfde als het hebben van een juiste mening?
 - Ja.
 - En betekent juiste mening: goed nadenken wanneer je onrecht pleegt?
 - Mij best, antwoordde hij.
 - Plegen ze nu onrecht als ze goed handelen of als ze slecht handelen?
 - Als ze goed handelen.
 - Ge beweert dus dat er goede handelingen bestaan.
 - Ja.
 - Zijn dan dus die handelingen goed die voordelig zijn voor de mensen?
- e - Wis en waarachtig wel, antwoordde hij, maar ook als handelingen mensen geen voordeel opleveren kunnen ze volgens mij goed zijn.
Ik kreeg de indruk dat Protagoras al geïrriteerd en opgewonden was geraakt en zijn stekels had opgezet tegen dit moeten antwoorden. Ziende dat hij in die toestand was, zorgde ik ervoor mijn vragen verder behoedzaam te stellen.
- 334 a - Bedoelt ge, Protagoras, zo ging ik verder, dingen die alleen voor mensen geen nut hebben of die helemaal nergens voor dienen? Noemt ge ook die goed?
 - Helemaal niet, zei hij. Maar ik ken een heleboel soorten voedsel, dranken en geneesmiddelen, die voor mensen schadelijk zijn, en nog veel meer dingen, en andere dingen die goed zijn; en ik ken van alles waarbij dit voor mensen niet opgaat, maar wel voor paarden; wat alleen goed is voor koeien, is dat niet voor honden; en weer iets anders is niet goed voor een van de vorige, maar wel voor bomen. En wat goed is voor de wortels van een boom, is weer schadelijk voor de blaadjes.
- b Zo is het bijvoorbeeld goed de wortels van alle planten te bemesten, maar als ge dat zou doen bij de takken en de jonge blaadjes, zou de mest alles kapot maken. Zo is ook olie heel slecht voor planten en heel schadelijk voor de vacht van alle dieren, maar niet voor het haar van de mens; daarvoor is het juist heilzaam, net als voor de rest van het lichaam. Aan het goede zijn zoveel verschillende kanten, dat wat uitwendig goed is, niet inwendig goed hoeft te zijn. Daarom ontraden alle artsen hun patiënten olie te gebruiken bij het eten, behalve dat kleine beetje dat nodig is om de weerzin tegen te gaan die oprijst bij het ruiken van een warme maaltijd.
- c

- De aanwezigen prezen Protagoras luid om zijn mooie betoog.
- d Ik zei:
- Protagoras, ik ben nogal vergeetachtig. Als iemand lang tegen mij praat, raak ik de draad kwijt. Als ik nu toevallig wat hardhorend was, zoudt gij het nodig vinden om luider tegen mij te spreken dan tegen anderen. Weest u dan zo goed om in dit geval, nu ge een vergeetachtig man voor u hebt, beknopt en stap voor stap te antwoorden, als ge wilt dat ik u volg.
 - Hoe moet ik dat doen, beknopt antwoorden? Moet ik soms korter antwoorden dan nodig is?
 - Zeker niet, zei ik.
- e - Met juist genoeg woorden dan?
- Ja, zei ik.
 - Moeten mijn antwoorden zo lang zijn als ik nodig vind of zo lang als gij nodig vindt?
 - Ik heb mij laten vertellen, zei ik, dat gij in staat zijt (en ook anderen leert) om, naar het u uitkomt, over een onderwerp heel lang uit te weiden, zonder ooit de draad te verliezen, en dat ge het ook kort kunt houden, zodat ge het met minder woorden afkunt dan wie ook. Als ge mij dus wilt bereiken, dan graag op deze laatste manier, dus met weinig woorden.
- 335 a - Ik heb dikwijls meegedaan aan wedstrijden in welsprekendheid, Sokrates, maar als ik gedaan had wat gij nu vraagt, dus had gesproken op de manier die mijn tegenstander aangaf, dan zou ik nooit van iemand gewonnen hebben en zouden de Grieken nooit van Protagoras gehoord hebben.
- Toen ik zag dat hij ook zelf niet tevreden was over de antwoorden die hij zojuist had gegeven en evenmin bereid was zich nog tot antwoorden te laten beperken, leek mijn aanwezigheid bij de gesprekken niet langer nuttig en ik zei:
- b - Weet ge, Protagoras, ik voel mij er ook niet prettig bij dat onze conversatie niet verloopt zoals gij wilt. Maar wanneer ge zo wilt discussiëren dat ik u volgen kan, dan praat ik graag met u, want over u wordt beweerd wat gij zelf ook zegt, namelijk dat ge in staat zijt discussies zowel breedvoerig als bondig op te zetten. Zo wijs zijt ge
- c immers! Maar ik kan dat omstandige niet aan, al zou ik het willen.
- Als iemand die beide kanten op kan, had ge ons hierin toch tegemoet kunnen komen, zodat een gesprek mogelijk was geweest. Maar gij wilt niet en ik heb toch geen tijd om u lang te horen uitweiden - ik moet elders zijn -, dus ga ik ervandoor, hoewel het best mogelijk is dat ik u dit keer niet ongaarne had aangehoord.
- d Met deze woorden stond ik op om weg te gaan. Terwijl ik dat deed, hield Kallias me tegen met zijn ene hand; met zijn andere pakte hij deze mantel hier en zei:
- We laten u niet gaan, Sokrates; zonder u zijn onze discussies niet wat ze kunnen zijn. Ik vraag u bij ons te blijven, want ik luister minder graag naar een spreker dan naar u en Protagoras samen. Doe ons allen nu dit genoegen.
- Terwijl ik al aanstalten maakte om te vertrekken, zei ik:
- e - Zoon van Hipponikos, dat heb ik nu altijd al in u bewonderd, die liefde voor de wijsheid. Ook nu juich ik dat toe en ik zou u dat plezier ook best willen doen, als dat in mijn macht lag. Maar ge zoudt me nu evengoed kunnen vragen om Krisoon, de hardloper uit Himera, in zijn gloriedagen bij te houden of om het op te nemen tegen lange- of korteafstandlopers. Ik zal u vertellen dat ik dat, meer nog dan gij, best zou willen, dergelijke hardlopers bijhouden. Maar ja, dat kan ik nu eenmaal niet. Als ge
- 336 a perse een wedstrijd tussen Krisoon en mij wilt zien, dan moet ge hem vragen of hij zich in wil houden. Ik kan niet hard, maar hij kan wel langzaam.

- b Als ge dus Protagoras en mij wilt horen, moet ge hem vragen of hij me weer kan antwoorden zoals hij eerst deed, kort en alleen op de vraag gericht. Hoe kunnen we anders praten dan zo? Het is iets anders, vind ik, om met elkaar van gedachten te wisselen dan om een groep toe te spreken.
- Maar ziet ge, Sokrates, zei hij, Protagoras vindt het niet meer dan billijk om op zijn manier te kunnen discussiëren, terwijl gij wilt dat hij het op uw manier doet. Nu kwam Alkibiades tussenbeide en zei:
- c - Zo is het niet, Kallias. Sokrates geeft immers toe dat lange redevoeringen hem niet liggen en hij erkent dat Protagoras er beter in is dan hij. Maar in het voeren van een dialoog is Sokrates een meester, vooral in de kunst om de logische opbouw van een argument te onderkennen en daarover te discussiëren, en het zou mij verbazen als iemand hem daarin overtrof. Als Protagoras nu toegeeft dat hij in de dialoog de mindere is, dan neemt Sokrates daar genoegen mee. Maar als hij dat betwist, dan moet hij het spel ook meespelen. Dan moet hij niet na elke vraag een eindeloos verhaal ophangen,
- d niet de woorden verdraaien en weigeren redelijk te blijven. En de discussie niet zo rekken, dat de meeste toehoorders intussen vergeten waar het over ging. Sokrates vergeet dat niet, dat verzeker ik u, ook al zegt hij gekscherend dat hij vergeetachtig is. Sokrates' voorstel lijkt mij nog het redelijkst, maar iedereen moet zelf maar zeggen wat hij erover denkt.
Na Alkibiades was het, geloof ik, Kritias die het woord nam:
- e - Zeg Prodikos en Hippias, Kallias is volgens mij op de hand van Protagoras, en Alkibiades zoekt altijd ruzie, waar hij ook gaat of staat. Maar laten wij geen ruzie zoeken, niet met Sokrates en ook niet met Protagoras. We vragen ze allebei om niet midden in het gesprek op te stappen.
- 337 a Na deze woorden zei Prodikos:
- Voor mijn gevoel hebt ge juist gesproken, Kritias. Want wie bij gesprekken als deze aanwezig is, moet de gesprekspartners weliswaar allebei aanhoren, maar niet gelijkstellen. Het ene is namelijk niet hetzelfde als het andere; je kunt naar allebei luisteren en hen desondanks niet gelijk waarderen, maar wel de wijze meer en de onwetende minder.
- b Ook ik verlang van u, Protagoras en Sokrates, dat ge bij elkaar blijft en met elkaar over de dingen discussieert zonder ruzie te maken. Want discussie voert men ook wel onder vrienden, maar ruzie wordt gemaakt tussen mensen die het niet met elkaar eens zijn. In het eerste geval zou dit gesprek een waar genot kunnen worden, want gij beiden als sprekers zult van ons toehoorders eerder achting krijgen dan lof. Want achting stroomt uit het hart van mensen die zonder voorbehoud kunnen luisteren, maar lof krijgt men maar al te vaak te horen van huichelaars.
- c Nogmaals, wij toehoorders beleven daar veeleer grote voldoening aan dan oppervlakkig plezier. Want wie iets leert of aan het denken gezet wordt, beleeft voldoening in de geest, terwijl eenvoudig plezier ontstaat door eten en dergelijke lichamelijke prikkels. Deze woorden van Prodikos vonden bij heel veel aanwezigen bijval. Na Prodikos sprak de wijze Hippias:
- d - Heren, eigenlijk vind ik jullie, zoals jullie hier zitten, een grote familie; jullie vormen spontaan een gemeenschap, niet gedwongen door de wet. Terwijl het gelijke het gelijke van nature verwant is, dwingt de wet, die gesel der mensheid, veel af dat tegen de natuur ingaat. Wat slaan we een slecht figuur: als wijsten onder de Grieken kennen we de aard der dingen, maar nu we samengekomen zijn in de hoofdstad der wijsheid in Griekenland en in het grootste en fraaiste huis van die stad verblijven, presteren we

- e niets dat die waardering waarmaakt, maar we kibbelen met elkaar als de grootste domkoppen ter wereld. Ik vraag u, nee, ik dring erop aan, Sokrates en Protagoras, dat ge probeert elkaar weer te vinden. Laat u door ons, de scheidsrechters, als het ware naar het midden van de ring verwijzen. Gij moet niet die spitsvondige gespreksvorm willen
- 338 a afdwingen en het niet te beknopt houden, als Protagoras dat niet prettig vindt, maar toegeven en de teugels van het gesprek laten vieren, want daardoor worden woorden in onze ogen imposanter en duidelijker; en aan de andere kant hoeft Protagoras ook geen vol tuig te voeren en met de wind in de zeilen de woordenzee op te vluchten, waar hij de kust uit het oog verliest, maar hij moet de koers van het midden aanhouden. Doe het
- b maar zo en vertrouw mij dan de rol toe van scheidsrechter, commandant en vorst, die zal waken over de juiste maatvoering in uw beider redeneringen. Deze woorden vielen bij de aanwezigen in de smaak en allen vonden het een goed idee. Kallias zei dat hij me niet wilde laten gaan en zij vroegen mij om een wedstrijdleider. Ik zei echter dat het verkeerd zou zijn om bij onze discussie een scheidsrechter te hebben:
- Want als de man van onze keuze een minder goede spreker zou zijn dan wij, zou ten onrechte de zwakke de sterke leiden. En als hij van gelijk niveau was, zou het evenmin
- c goed zijn. Want dan zou hij het net zo doen als wij en dan zou hij overbodig zijn. Dan zouden we ook nog iemand kunnen kiezen die beter is dan wij. Maar werkelijk, jullie vinden toch niemand die wijzer is dan Protagoras hier? En als jullie iemand zouden aanwijzen die niet beter is, al zeggen jullie ook van wel, dan zou dat voor een spreker ook weer vernederend zijn, alsof hij niet veel waard was en toezicht nodig had. Wat mij betreft, mij zou dat niets kunnen schelen.
- d Ik heb wel een ander idee om ons samenzijn en onze gesprekken te laten verlopen zoals jullie graag zien, en wel dit: als Protagoras niet wil antwoorden moet hij de vragen stellen, dan zal ik antwoorden en tegelijkertijd zal ik mijn best doen hem te laten zien hoe naar mijn mening geantwoord dient te worden. Als ik hem op iedere vraag geantwoord heb, moet hij mij op mijn beurt op dezelfde manier antwoorden. Als hij er niet voor voelt zich in zijn antwoord te beperken tot de vraag, zullen jullie en ik hem
- e samen vragen de sfeer niet te bederven, want dat verlangden jullie ook van mij. Op deze manier is er geen voorzitter nodig, want jullie zijn dat allemaal. Protagoras, die eigenlijk helemaal niet wilde, moest toch geloven aan de rol van vragensteller en als hij genoeg gevraagd had, moest hij op zijn beurt in het kort zijn mening naar voren brengen.
- Hij begon ongeveer zo:
- 339 a - Sokrates, het lijkt mij voor de opvoeding van een mens van het grootste belang, dat hij thuis is in poëzie. Dat betekent dat hij in staat moet zijn in het werk van dichters te zien wat goed is en wat niet, en daarin onderscheid te maken en desgevraagd antwoord te geven. Mijn vraag houdt dan ook verband met hetzelfde als waar gij en ik daarnet al over spraken, namelijk de deugd. Alleen wordt de dichtkunst er nu bij gehaald. Simonides zegt ergens tegen Skopas, de zoon van Kreoon van Thessalië:
- b
- Lastig is het, waarlijk, toch een goed mens te worden,
krachtig van lichaam en geest, onberispelijk toegerust.

Kent ge dit lied of moet ik het u in zijn geheel voordragen?

Ik zei hem dat dit niet nodig was; ik kende het en juist dit lied lag mij na aan het hart.

- Daar ben ik blij om, zei hij. Vindt ge nu dat het fraai en correct geschreven is of niet?

- Zeer fraai en correct, zei ik.
- Vindt ge het fraai wanneer de dichter zichzelf tegenspreekt?
- Nee, dat niet, zei ik.
- c - Kijk er dan nog eens nauwkeuriger naar, zei hij.
- Maar beste man, ik heb er uitvoerig naar gekeken.
- Weet ge dan, zei hij, dat hij in de loop van het lied ergens zegt:

Het is verkeerd wat Pittakos daar zegt;
al is hij wijs, hij zegt dat deugdzaam leven lastig is.

- Beseft ge dat deze en de vorige versregels door dezelfde man geschreven zijn?
- Ja, dat beseft ik, zei ik.
 - Vindt ge nu dat het tweede citaat klopt met het eerste?
 - d - Het lijkt me van wel. (Maar intussen was ik bang voor een addertje onder het gras.)
Hoezo, zei ik, vindt gij dan van niet?
 - Hoe kunt ge iemand die deze beide dingen zegt, consequent vinden? Eerst stelt hij zelf dat het moeilijk is werkelijk een goed mens te worden, maar een eindje verderop in het gedicht vergeet hij dat en valt Pittakos aan op iets dat hij zelf heeft beweerd, namelijk dat het moeilijk is deugdzaam te zijn, hetgeen hij weigert te accepteren uit de mond van Pittakos. Telkens wanneer hij Pittakos aanvalt op wat hij zelf zegt, valt hij zichzelf natuurlijk ook aan, zodat maar een van zijn beide beweringen juist kan zijn.
 - e Zijn betoog oogstte applaus en bewondering bij een groot deel van de toehoorders. Eerst leek het of een echte bokser mij een klap op mijn hoofd had gegeven. Ik was duizelig en verward door wat hij had gezegd en door de toejuichingen van de anderen. Daarna, eigenlijk om tijd te winnen en erachter te komen wat de dichter bedoelde, draaide ik mij om naar Prodikos, riep hem en zei:
 - Prodikos, Simonides was toch een stadgenoot van u?
 - 340 a Het is billijk dat ge die man helpt. Ik doe op dezelfde manier een beroep op u als bij Homeros Skamandros deed, toen hij door Achilleus in het nauw werd gedreven en de rivier de Simoeis te hulp riep met de woorden: 'Broeder lief, laat ons samen deze krachtpatser in toom houden'. Zo roep ik ook uw hulp in, want anders veegt Protagoras met Simonides de vloer aan. We hebben voor de verdediging van Simonides wel
 - b degelijk behoefte aan uw raffinement, waarmee ge kunt onderscheiden dat er tussen willen en begeren en de vele andere begrippen die ge zojuist gebruikt hebt wel degelijk verschil is. Wat vindt ge nu bijvoorbeeld hiervan? Want het is niet duidelijk of Simonides zichzelf hier tegenspreekt. Maar gij, Prodikos, moet eerst uw eigen oordeel geven. Is volgens u 'worden' hetzelfde als 'zijn' of iets anders?
 - Iets anders natuurlijk, antwoordde Prodikos.
 - Goed dan, zei ik. In de eerste verzen geeft Simonides als zijn overtuiging te kennen dat het waarlijk lastig is een goed mens te worden.
 - c - Dat is juist, zei Prodikos.
 - Simonides, ging ik verder, verwijt Pittakos niet, zoals Protagoras meent, dat deze hetzelfde zegt als hijzelf, maar dat hij iets anders zegt. Pittakos zegt toch niet dat het lastig is een deugdzaam mens te worden, zoals Simonides, maar om het te zijn. En worden, Prodikos zei het al, is iets anders dan zijn, Protagoras. Als worden iets anders is dan zijn, dan spreekt Simonides zichzelf niet tegen. Misschien zouden Prodikos en
 - d vele anderen met Hesiodos zeggen, dat het lastig is een goed mens te worden - want naar de wil der goden wordt deugd verworven door veel zweet -, maar is men eenmaal

zover, dan blijkt deugdzaam zijn gemakkelijker dan het te worden. Toen Prodikos dit hoorde, viel hij mij bij. Protagoras maakte echter bezwaar en zei:

- Sokrates, uw correctie is nog fouter dan wat ge hebt rechtgezet.

Hierop antwoordde ik:

e - Dat heb ik dan blijkbaar slecht gedaan, Protagoras, en ik ben dan wel een armzalige dokter. Mijn behandeling verergert de kwaal.

- Zo is het, zei hij.

- Maar hoe zit dat dan? vroeg ik.

Hij antwoordde:

- Het zou van de dichter toch wel erg dom zijn te beweren dat het zo gemakkelijk is om deugdzaam te zijn, terwijl de meeste mensen juist denken dat dit het moeilijkste van alles is.

- Wel allemachtig, zei ik, wat een geluk dat Prodikos bij onze discussie aanwezig is.

341 a Want, Protagoras, de wijsheid van Prodikos zou wel eens van goddelijke oorsprong kunnen zijn, zeer oud, nog uit de tijd van Simonides of nog ouder. Maar gij, die van allerlei zaken iets afweet, schijnt hier een leemte te hebben, terwijl ik er daarentegen juist in thuis ben, omdat Prodikos mij dat geleerd heeft. Volgens mij weet gij dan ook niet, dat Simonides het woord lastig waarschijnlijk niet opvatte zoals gij dat doet, maar als bijvoorbeeld het woord vreselijk, waarvoor Prodikos mij telkens op de vingers tikt,

b wanneer ik dat gebruik om iets goeds over u of over een ander te zeggen. Ik noem dan Protagoras een vreselijk wijs man, waarop Prodikos vraagt of ik mij niet schaam om goede dingen vreselijk te noemen. Want vreselijk, zegt hij, is slecht. Men kan dus niet overal vreselijk gebruiken, dus niet spreken van vreselijk rijk of vreselijk vredig of vreselijk gezond, maar wel van vreselijk ziek, vreselijk vijandig of vreselijk arm, dus in negatieve zin. Waarschijnlijk betekende het woord lastig voor de bewoners van Keos en voor Simonides iets slechts of iets anders dat gij niet weet. Laten we het aan

c Prodikos vragen. Hij kent immers Simonides' dialect. Wat bedoelde Simonides met lastig, Prodikos?

- Iets slechts, zei hij.

- Dat is dus de reden, Prodikos, dat hij kritiek heeft op Pittakos, die zegt dat het lastig is deugdzaam te zijn, net alsof hij hem hoorde zeggen dat het slecht is om deugdzaam te zijn.

- Maar denkt ge, Sokrates, dat Simonides iets anders doet dan Pittakos verwijten dat hij de woorden niet goed uit elkaar kan houden, omdat hij een Lesbier was en opgevoed in een vreemde taal?

d - Hoort ge wel, Protagoras, zei ik, wat Prodikos zegt? Wat hebt gij daarop te zeggen?

En Protagoras zei:

- Dat slaat helemaal nergens op, Prodikos. Ik weet zeker dat ook Simonides onder lastig datgene verstond wat wij er ook onder verstaan, en niet iets in de zin van slecht, maar in de zin van iets dat niet gemakkelijk is en met veel moeite tot stand komt.

- Ook ik denk, Protagoras, zei ik, dat Simonides dit bedoelt en dat Prodikos dit weet, maar hij schertst en hij wil u op de proef stellen om te zien of ge uw eigen woorden

e kunt verdedigen. Want dat Simonides niet bedoelt dat lastig slecht is, wordt direct al overtuigend bewezen in de volgende uitspraak, waarin hij zegt:

God alleen kan dit voorrecht genieten.

Natuurlijk bedoelt hij niet dat het slecht is deugdzaam te zijn, wanneer hij er vervolgens

- over spreekt dat het alleen aan God is voorbehouden en hij dit voorrecht alleen aan God toebedeelt, want anders zou Prodikos Simonides een losbol noemen, de stad Keos onwaardig. Wat Simonides nu naar mijn mening in dit gedicht bedoelt, wil ik u graag vertellen, als ge, zoals ge zegt, mij aan de tand wilt voelen over versregels; of wilt ge
- 342 a liever dat ik naar u luister?
 Toen Protagoras mij dit hoorde zeggen, zei hij:
 - Het woord is aan u, Sokrates.
 Prodikos en Hippias drongen eveneens sterk aan, net als de anderen.
 - Goed dan, zei ik, ik zal u proberen uit te leggen hoe ik dit gedicht interpreteer. De
- b Grieken hebben de filosofie het eerst en het meest beoefend in Kreta en in Sparta, en daar tref je dan ook de meeste sofisten aan. Maar dat willen ze daar niet weten en ze houden zich van den domme, want ze willen niet aan de grote klok hangen dat zij in wijsheid alle andere Grieken overtreffen, zoals wordt gedaan door hen die Protagoras sofisten noemt. Wel willen ze hen overtreffen in vechten en in moed, want ze denken:
- c als de mensen wisten waarin we hen overtreffen, zou iedereen zich gaan bezighouden met wijsheid. Maar nu verdoezelen ze het en misleiden de mensen die in de steden aan de Spartaanse mode meedoen. Die imiteren hen en verminken hun oren, trekken bokshandschoenen aan, doen veel aan sport en dragen korte mantels, alsof de Spartanen daardoor het sterkst zouden zijn van alle Grieken.
- d Maar als de Spartanen ongehinderd bij hun eigen sofisten op bezoek willen gaan en geïrriteerd raken omdat ze het stiekem moeten doen, gooien ze de bewonderaars van Sparta, ja, elke vreemdeling die in het land is, eruit en gaan bij de sofisten op bezoek zonder dat de buitenlanders er weet van hebben. Hun eigen kinderen staan ze niet toe andere steden te bezoeken, net als de Kretenzers, want ze mogen niet afleren wat hun thuis is bijgebracht. In deze steden zijn niet alleen de mannen, maar ook de vrouwen heel trots op hun ontwikkeling.
- e Dat het waar is wat ik zeg en dat de Spartanen het beste onderricht krijgen in filosofie en spreken, kunt ge hieraan zien: als ge een gesprek wilt beginnen met een willekeurige Spartaan, vindt ge aanvankelijk misschien dat hij slecht uit zijn woorden komt, maar in de loop van het gesprek kan deze man een waardevolle opmerking lanceren, kort en puntig als een geducht speerwerper, zodat de gesprekspartner het nakijken heeft.
- 343 a Zowel de mensen van deze tijd als die van vroeger hebben begrepen dat 'Spartaan zijn' veel meer te maken heeft met wijsheid dan met sport en zij weten dat zo'n uitspraak alleen gedaan kan worden door iemand met een perfecte opvoeding. Zo had je Thales uit Milete, Pittakos uit Mytilene, Bias van Priene, onze eigen Soloon, Kleoboulos van Lindos, Mysoon van Chen, en als zevende noemde men de Spartaan Chiloon. Zij allen waren aanhangers, liefhebbers en leerlingen van de Spartaanse opvoeding. Men kan de kwaliteit van hun wijsheid opmaken uit de opvallende korte spreuken die elk van hen naliet, die zij namelijk als proeve van hun wijsheid offerden aan Apolloon in zijn
- b tempel te Delphi. Zij schreven daar toen die teksten die nu iedereen rondbazuint, zoals

'Ken U zelf' en 'In niets te veel'.

Waarom heb ik het hierover? Omdat dit de stijl van filosofie was van de Ouden, een zekere lakonieke^a bondigheid. Vooral een uitspraak van Pittakos deed de ronde en werd door de wijzen onderstreept: dat het lastig is deugdzaam te zijn. Simonides, die toch zoveel ambitie had op het gebied van wijsheid, begreep dat als hij met die spreuk de

- c strijd kon aangaan, zoals men dat met een beroemd atleet kan doen, en hij als overwinnaar te voorschijn zou komen, hij naam zou maken bij zijn tijdgenoten. Met het oog op die spreuk dan en met de heimelijke bedoeling hieraan afbreuk te doen, maakte hij dit hele gedicht, lijkt me.
- d Laten we nu eens samen kijken of het echt waar is wat ik [d] zeg. Direct al in de eerste regel lijkt het gedicht onzin, wanneer hij zegt dat het lastig is een goed mens te worden en daar het woord 'toch' aan toevoegt. Dit lijkt een overbodige aanvulling, tenzij wij aannemen dat Simonides hier commentaar geeft op de uitspraak van Pittakos, die zegt dat het lastig is deugdzaam te zijn. Simonides bestrijdt dit en zegt: 'Nee, dat niet, Pittakos, lastig is het, waarlijk, een goed mens te worden', en dat bedoelt hij ook, want 'waarlijk' slaat op 'lastig' en niet op 'een goed mens worden'. Hierbij heeft hij het niet over de waarheid, alsof sommige mensen waarlijk goed zouden zijn en anderen weliswaar goed, maar niet waarlijk goed. Dat zou immers als een stoplap klinken en niet als iets van de hand van Simonides. Maar we moeten in dit gedicht 'waarlijk' zien als een hyperbaton^b en de uitspraak van Pittakos als volgt verklaren; we doen dan alsof Pittakos spreekt en Simonides antwoordt: 'Mensen', zegt hij, 'wat is het lastig deugdzaam te zijn' en dan antwoordt Simonides: 'Toch niet, Pittakos, want niet een goed mens te zijn, maar het te worden, krachtig van
- 344 a lichaam en geest, onberispelijk toegerust, dat is waarlijk lastig'.
- b Zo zien we dat de toevoeging 'waarlijk' met opzet gebruikt is en het woord 'toch' er terecht tussen is gezet. Trouwens, alles wat nog komt wijst erop dat het zo bedoeld is. Je kunt toch aan alles wat hij zegt zien dat het een goed gedicht is, want het is heel goed en met zorg gecomponeerd. Het zou echter te lang duren om het punt voor punt te bespreken. Laten we het wel in grote lijnen doornemen en inzien dat de opzet van het geheel is om de uitspraak van Pittakos aan te vechten, en wel het hele gedicht door. Iets verderop zegt hij immers, alsof hij een toespraak houdt, dat 'waarlijk' een goed mens worden lastig is en zeker voor langere tijd. Om het in de staat die men bereikt heeft vol te
- c houden en een goed mens te zijn, is, zoals gij zegt, Pittakos, onmogelijk en onmenselijk. God alleen geniet dit voorrecht.

Want de mens moet wel slecht zijn,
getroffen als hij wordt door het onafwendbaar noodlot.

- d Wie heeft op een varende schip bijvoorbeeld de verantwoording, als het noodlot toeslaat? Natuurlijk niet de matroos. Je kunt immers niet iemand verantwoordelijk stellen die dat niet is; maar wel iemand met een zekere status. Evenzo kan het onafwendbaar noodlot iemand treffen die zich ertegen verzet, en niet iemand die zich er niet tegen verzet. Wanneer een stuurman door een zware storm wordt overvallen, kan hij niets meer doen; een boer kan in die toestand geraken ten gevolge van een slechte oogst en ook een arts kan zoiets overkomen. Want deugd kan zich ten kwade keren, zoals we ook door een andere dichter bevestigd horen, die zegt:

Soms is hij slecht, de goede man, dan weer deugdzaam,

- e terwijl een slecht mens dat niet meer kan worden, maar het nu eenmaal is. Zo zal omgekeerd een capabel, wijs en goed mens, wanneer het noodlot hem treft, daar niet

meteen een slecht mens door worden. Gij, Pittakos, zegt dat het lastig is deugdzaam te zijn, maar nee, deugdzaam worden is lastig maar mogelijk en deugdzaam zijn is onmogelijk:

Als het hem goed gaat, is ieder mens goed,
zo niet, dan is hij slecht.

- 345 a Wat is nu goede beoefening van letterkunde en wat maakt een mens daar goed in? Studie van de letteren natuurlijk. Wat maakt iemand een goed arts? Studie van de geneeskunde natuurlijk. Wie zou dan een slechte arts worden? Natuurlijk hij die in de eerste plaats arts is en in de tweede plaats een goede; dat is de man die een slechte arts
- b kan worden. Wij daarentegen kunnen als leken op het gebied van de geneeskunde, wanneer het ons slecht gaat, nooit arts worden, zoals je ook geen timmerman kunt worden of zoiets. En wanneer je geen arts kunt worden als het je slecht gaat, kun je natuurlijk ook geen slechte arts worden. Op dezelfde manier kan het met een goed mens de verkeerde kant uitgaan ten gevolge van tijd, werk, ziekte of een of ander ongeluk. Want het kan je maar op een manier slecht gaan en dat is wanneer de kennis je ontbreekt. Een slecht mens kan dus nooit
- c slecht worden, want hij is het altijd al geweest, en als iemand slecht wordt, moet hij eerst goed geweest zijn. Vandaar de strekking van dit gedicht dat het voor een goed mens onmogelijk is goed te blijven, maar dat een en dezelfde persoon evengoed slecht als goed kan worden. Meestal komen de lievelingen van de goden er het beste af. Dit alles heeft betrekking op Pittakos en de daaropvolgende passage in het gedicht is nog duidelijker. Hij zegt namelijk:

- Daarom zal ik nooit gaan zoeken wat niet te vinden is,
van ijdele verwachting de inzet van mijn leven maken,
op zoek gaan naar onschuldigen onder ons
die vruchten plukken van het weidse veld;
- d vind ik hen toch, dan laat ik het u weten.

Zo fel valt hij overal in het gedicht Pittakos' spreuk aan:

Ik prijs en bemin altijd vrijwillig zonder zonden levende mensen;
tegen het noodlot kunnen zelfs goden niet strijden.

- Dit heeft betrekking op hetzelfde. Nu is Simonides niet zo naïef om te zeggen dat hij diegenen prijst die vrijwillig zondigen, alsof er mensen zouden zijn die zich vrijwillig vergissen. Ik heb namelijk zo het idee, dat er geen wijze is die ervan uitgaat dat iemand zich vrijwillig vergist en vrijwillig schandelijke en slechte daden begaat, want ze weten heel goed dat mensen onvrijwillig tot schandelijke en slechte daden komen. Simonides prijst ook niet degene die niet vrijwillig zondigt, maar dit 'vrijwillig' slaat op
- e hemzelf. Want hij vindt dat een hoogstaand en goed mens zich er dikwijls toe moet dwingen een ander vriendelijk te bejegenen en hem lief te hebben en te prijzen, een lastige moeder bijvoorbeeld of een vader, de overheid of iets anders. Wanneer slechte mensen met zoiets te maken krijgen, zegt hij, lijken ze wel blij dat ze de slechte eigenschappen van hun familie of de overheid aan de kaak kunnen stellen en kunnen
- 346 a

b rondbazuinen, want dan wordt hun door de mensen geen onverschilligheid verweten, en dus mopperen ze des te meer en halen zich behalve onvermijdelijke, ook uitgelokte wrijvingen op de hals.

'Maar', gaat hij voort, 'goede mensen beheersen zich altijd en prijzen graag iemand en wanneer ze al boos worden om het onrecht dat familie of overheid hun aandoet, dan verzoenen ze zich ermee, want ze voelen de drang het hunne lief te hebben en te prijzen.' Vaak, denk ik, vond ook Simonides het nodig een dictator of zo iemand te prijzen en te bezingen, niet omdat hij dat wilde, maar omdat hij niet anders kon. Dus zegt hij ook tot Pittakos: 'Pittakos, ik bekritiseer u niet, omdat ik een kritikaster ben, immers:

Mij stelt tevree wie niet slecht is en niet al te losgeslagen,
kenner is van het stadsbehoedend recht, en zuiver.
Hem zal ik niet bespotten, want spotziek ben ik niet.
Immers, de telgen der ontelbare dwazen...'

en als je graag kritiek uitoefent, kun je je uitleven door die te bekritisieren.

Alles is schoon waarin niets schandelijks steekt.

- d Het is niet zo dat hij hiermee wil zeggen: 'Alles is wit, waarin geen zwart zit', want dat zou al te belachelijk zijn. Hij accepteert alleen de middelmaat om niet overal een probleem van te hoeven maken. 'Ik zoek', zegt hij, 'geen onschuldigen onder ons, die de vruchten plukken van het weidse veld, maar als ik er toch een vind, zal ik het u laten weten. Als ik daarop moet wachten zou ik niemand hoeven prijzen, nee, ik ben tevreden als iemand middelmatig is en geen slechte dingen doet, zodat ik allen kan liefhebben en prijzen.'
- e Hier gebruikt hij een woord van de Mytileners, als hij tegen Pittakos zegt: 'Ik prijs en bemin altijd vrijwillig zonder zonden levende mensen' (bij dit 'vrijwillig' moet de lezer even stoppen); 'er zijn er echter die ik niet vrijwillig bemin en prijs. Ik zou u, Pittakos, geen verwijten maken als ge middelmatige uitspraken deed of halve waarheden sprak. Nee, ik maak u ernstige verwijten omdat ge over gewichtige zaken leugens vertelt en doet alsof ge de waarheid spreekt.'
- 347 a Dit, Prodikos en Protagoras, is volgens mij het uitgangspunt geweest van Simonides, toen hij het gedicht maakte.
Toen zei Hippias:
- b - Ik vind dat ge een goede verklaring van het gedicht hebt gegeven, Sokrates. Maar ik heb er ook een interessante visie op; ik zal u die geven, als ge wilt.
Alkibiades zei echter:
- Graag, Hippias, maar dan een andere keer. Laten we ons nu maar liever houden aan de afspraak die Protagoras en Sokrates met elkaar maakten; als Protagoras nog iets wil vragen, zal Sokrates antwoord geven en als hij Sokrates wil antwoorden, kan die weer vragen stellen.
- c Ik zei:
- Ik laat het aan Protagoras over te kiezen wat hem het beste lijkt. Maar als hij het goed vindt, kunnen wij beter de liederen en gedichten laten rusten en ons samen nader bezinnen op vragen die nog open zijn, Protagoras. Want spreken over poëzie is mijns inziens vergelijkbaar met feestvieren van eenvoudige lieden. Deze mensen, die door
- d

hun gebrekkige opvoeding niet in staat zijn elkaar bij een glas wijn te onderhouden met zelfgemaakte liederen of verhalen, trekken fluitspelers aan om voor veel geld de vreemde stem van de fluit te horen en zij vermaken zich met elkaar via de voordracht van die stem.

e Maar als goed opgevoede mensen samen feestvieren, zie je geen fluitspelers, noch danseressen, noch harpistes. De aanwezigen hebben genoeg aan elkaar, ze hebben aan deze dwaasheden en pretmakerij geen behoefte en ze spreken en luisteren ieder op hun beurt, zelfs als ze eventueel aardig wat wijn wegwerken.

348 a En dus heeft een gezelschap als het onze, wanneer het bestaat uit mannen van het niveau waartoe de meesten van ons denken te behoren, geen stem van een ander nodig, zelfs niet die van dichters, die wij trouwens niet eens kunnen vragen naar de betekenis van hun woorden. Als zij in een gesprek geciteerd worden, zeggen sommigen dat de dichter dit bedoelt en anderen dat, en men blijft redetwisten over iets waarvan de exacte betekenis niet te achterhalen valt. Nee, mensen van niveau mijden dit soort bijeenkomsten liever. Zij geven er de voorkeur aan rechtstreeks met elkaar van gedachten te wisselen en elkaar met hun eigen woorden om beurten op de proef te stellen. Gij en ik zouden er beter aan doen dit soort mensen na te volgen, dunkt me.

Laten wij de dichters vergeten en elkaar zeggen wat wij zelf weten en daarmee de waarheid en onszelf op de proef stellen. Als ge vragen wilt stellen ben ik gaarne bereid die te beantwoorden, maar als ge het goed vindt wees mij dan van dienst bij het afhandelen van de vraagstukken waarin wij halverwege zijn blijven steken.

b Toen ik dit en nog andere woorden van gelijke strekking gezegd had en Protagoras op geen enkele wijze te kennen gaf wat hij wilde, zei Alkibiades, terwijl hij naar Kallias keek:

c - Vindt ge het fraai wat Protagoras nu doet, om niet duidelijk te maken of hij nu wel of niet wil antwoorden? Ik niet. Laat hij of een gesprek voeren of zeggen dat hij niet wil, zodat wij dat tenminste van hem weten. Dan kan Sokrates of een ander, wie maar wil, met een van ons een gesprek beginnen.

Het zag ernaar uit dat Protagoras zich schaamde om wat Alkibiades zei, die werd bijgevallen door Kallias en bijna het hele gezelschap. Met tegenzin gaf hij zich over aan de discussie en drong aan op vragen aan hem, omdat hij bereid was te antwoorden. Ik zei toen:

- Protagoras, ge moet niet denken dat ik met u over iets anders wil discussiëren dan over die onderwerpen waarover ikzelf steeds weer twijfel. Ik denk namelijk dat Homeros het bij het rechte eind heeft wanneer hij zegt:

d Wanneer er twee samen gaan, ziet de een voor de ander.

e Op de een of andere manier zijn wij mensen in zo'n geval met elkaar vindingrijker bij iedere handeling, uitspraak of gedachte; als we in ons eentje iets waarnemen, gaan we dadelijk op zoek naar iemand om met onze vondst te kunnen pronken en bevestiging te krijgen, en we zoeken net zo lang tot we iemand hebben gevonden. Zo spreek ik liever met u dan met wie ook, omdat ik meen dat ge de meest aangewezen persoon zijt om onderzoek te doen naar datgene waar ieder redelijk mens naar zoekt, namelijk naar deugdzaamheid.

Wie anders dan gij zou het moeten zijn? Gij immers noemt uzelf niet alleen deugdzaam zoals diegenen geneigd zijn te doen die het wel zijn, maar het niet op anderen kunnen overbrengen. Nee, gij zelf zijt inderdaad een deugdzaam man en bovendien zijt ge in

- 349 a staat anderen tot deugdzaamheid te brengen. En terwijl anderen die kunst verborgen houden, hebt gij zoveel zelfvertrouwen dat ge uzelf aan alle Grieken openlijk bekend hebt gemaakt als sofist en zich hebt uitgegeven voor leermeester in beschaving en deugdzaamheid, en ge zijt de eerste die hiervoor betaald wilde worden. Wat kon ik dus anders doen dan u te vragen uw licht over deze zaken te laten schijnen aan de hand van vragen en goede raad? Er zat niets anders op.
- Wat nu de punten betreft die ik in het begin naar voren haalde, sommige moet ge mij helpen herinneren, andere wil ik samen met u onderzoeken. De vraag luidde, geloof ik, als volgt: zijn de volgende vijf begrippen: wijsheid, gezond verstand, moed, rechtsgevoel en fatsoen, hetzelfde of heeft ieder van deze begrippen z'n eigen essentie? Of is er soms sprake van specifieke functies met onderlinge verschillen? Ge hebt toen gezegd dat het geen begrippen waren voor een en hetzelfde, maar dat elk begrip een afzonderlijke betekenis heeft en dat ze alle aspecten zijn van deugdzaamheid, niet zoals stukken goud gelijk zijn aan elkaar en aan het geheel waarvan zij deel uitmaken, maar zoals delen van het gezicht: ze verschillen van het geheel waarvan zij deel uitmaken en ze verschillen onderling en hebben allemaal hun eigen functie.
- Als ge er nog zo over denkt als eerst, zeg het dan. Staat ge er nu anders tegenover, geef dat dan duidelijk aan, want ik vind het helemaal niet erg wanneer ge iets anders zegt. Het zou mij namelijk niet verbazen, als ge mij daarstraks met uw woorden op de proef hebt willen stellen.
- Protagoras zei:
- Sokrates, dan zeg ik u dat ze allemaal horen tot deugdzaamheid, en vier ervan zijn zo goed als aan elkaar gelijk. Maar moed is iets heel anders. Wat nu volgt zal u duidelijk maken dat het waar is wat ik zeg. Ge zult veel mensen tegenkomen die heel onrechtvaardig, alleronfatsoenlijkst, losgeslagen en dom zijn, maar toch heel dapper.
 - e - Een moment, zei ik. Het is de moeite waard hierbij even stil te staan. De moedigen, zijn die volgens u roekeloos of niet?
 - Ja, natuurlijk zijn ze roekeloos, zei Protagoras. Dat zijn lieden die zich bezighouden met dingen waar de meeste mensen bang voor zijn.
 - Goed, de deugd is iets moois, zegt ge, en juist om die reden werpt ge u op als leraar erin?
 - Iets heel moois is het, of ik ben niet goed bij mijn hoofd.
 - Is deugd gedeeltelijk mooi en gedeeltelijk lelijk of is zij in haar geheel mooi?
 - In alle opzichten mooi. Iets mooiers bestaat er niet.
- 350 a - Weet ge welke mensen roekeloos genoeg zijn om in een put te duiken?
- Natuurlijk wel, de duikers.
 - Omdat het hun vak is of om andere redenen?
 - Omdat het hun vak is.
 - En welke mensen zijn roekeloos genoeg om te paard te vechten? Zijn dat ruiters of niet?
 - Inderdaad.
 - En wie durven er schilden te dragen? Schilddragers toch zeker?
 - Inderdaad. En zo is het met alles, als ge dat bedoelt, zei hij. Vaklui zijn roekelozener dan mensen die geen verstand van zaken hebben; ze zijn roekelozener als ze het vak geleerd hebben, dan daarvoor.
 - Hebt ge wel eens mensen gezien die ergens geen verstand van hebben, maar toch roekeloos genoeg zijn om zich ermee bezig te houden?
 - Ik wel, natuurlijk wel, zei hij.

- En die zijn helemaal roekeloos, nietwaar?
- In dat geval zou dapperheid iets lelijks zijn. Die mensen zijn namelijk onbesuisd.
- Wie zijn er dan dapper? Roekeloze mensen toch?
- c - Daar blijf ik nog steeds bij.
- Maar bleek zoeven niet dat roekeloze mensen niet dapper zijn, maar onbesuisd? En waren daarnet de meest wijze mensen ook niet het meest roekeloos en waren de meest roekeloze mensen niet het dapperst? En zou dan volgens deze redenering wijsheid niet hetzelfde zijn als moed?
- Sokrates, ge hebt niet goed geluisterd naar wat ik daarstraks antwoordde, zei Protagoras. Ge hebt me gevraagd of dappere mensen roekeloos zijn en daar zei ik ja op. Maar of degenen die roekeloos zijn, ook dapper zijn, dat is me niet gevraagd. Had ge dat gevraagd, dan had ik gezegd: nee, niet allemaal. Ge hebt niet duidelijk kunnen maken dat ik ongelijk had in de zin dat dappere mensen juist niet roekeloos zijn.
- d Vervolgens toont ge aan dat mensen met kennis roekelozer zijn dan mensen zonder kennis en in die zin stelt ge moed en wijsheid op een lijn.
- Maar op die manier kun je doorgaan en denken dat kracht hetzelfde is als wijsheid,
- e want dan zoudt ge eerst vragen of sterke mensen veel kunnen en dat zou ik beamen. De volgende vraag is dan of mensen die verstand hebben van worstelen, dat beter kunnen dan mensen die er geen verstand van hebben, en of men zich er door scholing ook verder in kan bekwamen, en ook dat zou ik beamen. Op dezelfde gronden kunt ge vervolgens beweren dat wijsheid kracht is.
- 351 a Maar ik vind helemaal niet dat mensen die veel kunnen, ook sterk zijn, hooguit dat sterke mensen veel kunnen. Sterk zijn is namelijk niet hetzelfde als veel kunnen; het laatste komt voort uit kennis, geestdrift en bezieling, maar sterk ben je van aanleg en door goede voeding van het lichaam. Zo zijn ook roekeloosheid en moed niet hetzelfde; moedige mensen zijn weliswaar roekeloos, maar niet ieder die roekeloos is, is ook moedig. Want roekeloosheid komt voort uit vakmanschap en verder ook uit geestdrift en bezieling, net als veel kunnen, maar moed komt voort uit aanleg en goede voeding van de ziel.
- Wilt ge dan beweren, Protagoras, hernam ik, dat sommige mensen goed leven en andere slecht?
- Ja.
- Vindt ge dat men goed leeft, als het leven vervuld is van kwelling en lijden?
- Nee, zei hij.
- En als men na een aangenaam leven sterft, vindt ge dan niet dat men goed geleefd heeft?
- Ik wel, antwoordde hij.
- c - Dus een aangenaam leven is goed en een onaangenaam leven is slecht?
- Ja zeker, als men tijdens zijn leven ten minste van dat aangename geniet.
- Maar gij, Protagoras, hoort toch zeker niet tot al die mensen die bepaalde aangename dingen slecht en andere onaangename dingen goed noemen? Wat ik bedoel is dit: zijn aangename dingen goed voor zover ze geen averechtse gevolgen hebben? En zijn op hun beurt onaangename dingen niet slecht, voor zover ze onaangenaam zijn?
- d - Ik weet niet, Sokrates, antwoordde hij, of ik net zo kort en bondig kan antwoorden als gij vraagt: namelijk of aangename dingen altijd goed en onaangename dingen altijd slecht zijn. Niet alleen voor het antwoord van nu, maar ook met het oog op mijn verdere leven lijkt het mij veiliger te antwoorden dat aangename dingen soms niet goed zijn, terwijl ook bepaalde onaangename dingen soms niet slecht zijn en omgekeerd. Er

- is een derde categorie, die goed noch slecht is.
- Noemt gij, vroeg ik, wat plezierig is of wat plezier brengt, aangenaam?
- e
- Inderdaad, zei hij.
 - Als ik kan zeggen dat dingen aangenaam zijn voor zover ze goed zijn, dan vraag ik me af of het genieten zelf niet ook goed is.
 - Laten we, Sokrates, wat ge nu op die manier ordent, eens onderzoeken; als dat redelijk lijkt en het aangename en het goede hetzelfde blijken, dan zijn we het eens. Zo niet, dan gaan we erover praten.
 - Wilt gij het onderzoek leiden of zal ik het doen?
 - Neemt u de leiding maar, zei hij, gij zijt per slot van rekening begonnen.
- 352 a
- Nou, zei ik, misschien dat het ons met het volgende voorbeeld wat duidelijker wordt. Stel ge wilt iemands gezondheid of een lichaamsfunctie op uiterlijke symptomen onderzoeken. Dan kijkt ge eerst naar zijn gezicht en handen en dan zegt ge: 'Kom, ontbloot uw bovenlichaam en laat me eens kijken, dan kom ik wat meer te weten'. Zoiets komt er nu ook in me op bij dit onderzoek. Ik zie dat ge meent wat ge over het goede en het aangename zegt en ik zou nu graag zeggen: 'Kom, Protagoras, onthul nog eens wat meer van uw zienswijze'. Wat betekent volgens u het begrip kennis? Hebt ge daar dezelfde mening over als de meeste mensen of een andere? De meeste mensen denken ongeveer zo over kennis. Het is niet sterk, leidinggevend of beslissend. Nee, zo ziet men het niet, want hoewel men er doorgaans wel over kan beschikken, is het toch niet de kennis die de doorslag geeft, maar iets anders, woede bijvoorbeeld, vreugde,
- c
- verdriet, soms een enkele keer begeerte, vaak angst. Men ziet kennis gewoon als een slaaf die van hot naar her wordt gestuurd door allerlei andere factoren. Denkt ge daar ook zo over of vindt ge dat kennis iets moois is en dat het de mens leidt? En als iemand zowel het goede als het slechte kent, kan hij er dan volgens u door niets toe gebracht worden iets anders te doen dan wat zijn kennis hem voorschrijft? Vindt ge dat het denken toereikend is om de mens te helpen?
- Hij zei:
- d
- Sokrates, ik denk dat het is zoals gij zegt, en wat meer is: als het voor een ander al schadelijk is om te zeggen dat wijsheid en kennis niet tot de krachtigste menselijke eigenschappen behoren, dan gaat dit zeker op voor mij.
 - Ge hebt goede en ware dingen gezegd, zei ik. Maar de meeste mensen geloven u en mij niet, weet ge dat? Ze weten wel wat het beste is en zijn ook in staat daarnaar te handelen, maar toch zeggen velen dat ze niet willen, al zouden ze best kunnen; ze willen iets anders. Als ik die mensen dan vraag hoe dat komt, zeggen ze dat ze liever zwichten voor genot of verdriet of zich laten leiden door een van die andere dingen die ik noemde.
- e
- Ach, Sokrates, mensen zeggen zoveel.
 - Kom, laten wij proberen de mensen duidelijk te maken wat eigenlijk bedoeld wordt met dat zogenaamde zwichten voor genot dat hen ervan afhoudt te doen wat het beste is, al weten ze dat eigenlijk heel goed. Wanneer we zouden zeggen: 'Wat ge zegt is niet juist, beste mensen, ge vergist u', zouden ze ons misschien vragen: 'Protagoras en Sokrates, als het dan geen zwichten voor genot is, wat is het dan wel en hoe heet het? Vertel ons dat eens.'
- 353 a
- Waarom, Sokrates, moeten wij de mening onderzoeken van al die mensen die maar wat zeggen?
 - Ik denk, zei ik, dat het ons helpt te ontdekken, hoe moed zich verhoudt tot de andere aspecten van deugdzaamheid. Als ge vindt dat wij ons aan de afspraak van zoeven

- kunnen houden, namelijk dat ik aanwijzingen geef om dit vraagstuk op te lossen - volg me dan. Wilt ge niet, dan even goede vrienden.
- Nee, ge zijt goed op weg, zei hij, ga verder zoals ge begonnen zijt.
 - c - En als ze ons verder zouden vragen, ging ik door: 'Welke naam geeft ge aan wat wij 'zwichten voor genot' noemen?', dan zou ik het volgende antwoord geven: 'Luister goed, dan zullen Protagoras en ik ons best doen het u duidelijk te maken. Ge weet toch, mensen, dat het nu eenmaal zo is, dat men dikwijls wordt beheerst door genoegens als spijs, drank en seks en dat men dat gewoon toelaat tegen beter weten in.' Dat zouden ze beamen.
 - d Zouden gij en ik dan niet verder vragen: 'Hoe komt het dan dat die dingen slecht zijn? Alleen omdat ze plezier schenken en aangenaam zijn voor een ogenblik of omdat ze later ziekten en ellende veroorzaken? En zelfs als deze gevolgen uitblijven en er alleen plezier overblijft, zou het dan toch slecht zijn, omdat mensen er op de een of andere manier door leren genieten?' Waarschijnlijk, Protagoras, zal men antwoorden: 'Als deze
 - e dingen slecht zijn, dan niet zozeer om het genot van het ogenblik als wel om wat er later uit voortkomt, ziekten en dergelijke.'
 - De meesten zullen wel zoiets antwoorden, zei Protagoras.
 - 354 a - 'Dus omdat ze ziekten veroorzaken, veroorzaken ze ellende, en omdat ze gebrek veroorzaken, veroorzaken ze ellende.' Daar zijn ze het vast mee eens. Protagoras stemde hiermee in.
 - 'Zijt gij het, mensen, dan niet met Protagoras en mij eens, als we beweren dat deze dingen alleen slecht zijn, omdat ze uitlopen op ellende en ons daardoor afhouden van verder genot?' Daar zouden ze het mee eens zijn. En als we nu eens het tegenovergestelde zouden vragen: 'Mensen, als ge dan zegt dat goede dingen pijnlijk zijn, hebt ge het dan niet over dingen als sport, veldtochten, medische behandelingen als wegbranden en wegsnijden, over geneesmiddelen en strenge dieten? Die dingen noemt ge immers goed en toch pijnlijk?' Zouden ze dat niet beamen? Daar was hij het mee eens.
 - b - 'Noemt ge die dingen daarom goed, omdat ze maar eventjes erge pijn en ellende veroorzaken, of omdat daar in de toekomst gezondheid uit voortvloeit en een goede lichamelijke conditie, bescherming van de gemeenschap, heerschappij over anderen en rijkdom?' Dat zouden ze beamen, denk ik zo. Dat vond hij ook.
 - 'Zijn deze dingen niet enkel en alleen goed, omdat ze uiteindelijk genot, bevrijding en verlossing van pijn brengen? Of hebt ge naast genot en pijn nog een andere reden om ze goed te noemen?' Ik denk niet dat ze die hebben.
 - c - Dat lijkt mij ook niet, zei Protagoras.
 - 'Genot jaagt ge dus na als iets goeds en pijn vermijdt ge als iets slechts?' Daar was hij het mee eens.
 - 'Dan beschouwt ge pijn dus als iets slechts en genot als iets goeds; want ge noemt genot alleen dan iets slechts, wanneer het u berooft van groter genot dan het van zichzelf al heeft of wanneer het grotere pijn veroorzaakt dan de vreugde die erin
 - d besloten ligt. Wanneer ge een andere reden hebt of iets anders op het oog hebt om genot slecht te noemen, zoudt ge ons dat kunnen verklaren. Maar dat kunt ge niet.'
 - Dat lijkt mij ook niet, zei Protagoras.
 - 'Is het met lijden dan niet net zo? Noemt ge lijden niet goed, als het u van groter leed bevrijdt dan erin besloten ligt of wanneer het genot schenkt dat groter is dan dit lijden?
 - e En als ge iets anders op het oog hebt waarom ge lijden goed noemt, dan wat ik heb

- gezegd, mag ge het ons vertellen. Maar dat kunt ge niet.'
- Dat is waar, zei Protagoras.
 - 'Goed,' ging ik voort, 'als ge me zoudt vragen, beste mensen: wat is toch de reden dat ge bij herhaling hierover steeds weer zoveel zegt, dan zou ik antwoorden: het spijt me, maar om te beginnen is het niet makkelijk om te definiëren wat het is dat ge verstaat
- 355 a kunt ge nog terug, als ge op de een of andere manier kunt beredeneren dat het goede iets anders is dan het aangename, of het slechte iets anders dan ellende. Of komt ge het leven liever prettig door, zonder verdriet? Als u dat genoeg is en ge kunt van goed en slecht geen definitie geven die niet op hetzelfde neerkomt, luister dan eens naar de consequenties.
- Als de zaken er zo voorstaan, wordt uw redenering belachelijk, vind ik, want ge zegt dan dat de mens wel weet dat slechte handelingen slecht zijn, maar dat hij ze toch
- b uitvoert, hoewel hij ze niet uit hoeft te voeren, beheerst en misleid als hij wordt door genot. Anderzijds zegt ge dat de mens wel weet welke handelingen goed zijn, maar dat hij ze toch niet wil uitvoeren, omdat hij gezwicht is voor het genot van het moment. Dat dit belachelijk is, zal duidelijk worden wanneer we ervan afzien een aantal termen door elkaar te gebruiken, zoals aangenaam en ellendig en goed en slecht. Omdat het verschillende dingen bleken te zijn, moeten we ze verschillend noemen. Allereerst is er goed en slecht, en vervolgens aangenaam en ellendig.
- c Stel iemand doet expres dingen waarvan hij weet dat ze slecht zijn. Wanneer iemand ons vraagt waarom hij dat doet, zeggen we: 'Omdat hij ervoor is gezwicht'. 'Waarvoor dan?' zal hij ons vragen. Dan kunnen we niet zeggen: 'Voor het aangename', want die term is ingeruild voor 'het goede'. Dus kunnen we alleen antwoorden: 'Omdat hij gezwicht is'. 'Waarvoor dan?' zal hij vragen. 'Voor het goede', zullen we dan in godsnaam maar zeggen. Als onze vragensteller nu toevallig een hoogmoedig mens is,
- d zal hij lachen en zeggen: 'Wat belachelijk dat iemand iets slechts doet, hoewel hij weet dat het slecht is en hij het niet zou hoeven doen, omdat hij voor het goede gezwicht is. Komt dat', zal hij zeggen, 'omdat het goede het slechte in u niet weet te overwinnen, of wel?' Natuurlijk zullen wij dan moeten antwoorden: 'Omdat het er niet tegen opgewassen is. Anders zou diegene van wie we zeggen dat hij zwicht voor het aangename, geen fouten maken'. 'Maar in welk opzicht', zou hij misschien zeggen, 'kan het goede niet tegen het slechte op, of het slechte tegen het goede. Dat kan toch alleen
- e maar wanneer het ene groter en het andere kleiner is? Of wanneer het ene meer is en het andere minder? Meer kunnen we er niet over zeggen. Dus het is duidelijk', zal hij zeggen, 'dat zwichten betekent: meer slechts krijgen voor minder goeds.' Dat is dan zo. Laten we nu eens de woorden aangenaam en pijnlijk in de plaats zetten van de woorden goed en slecht. Dan kunnen we van iemand zeggen dat hij doet wat we eerst slecht maar nu pijnlijk noemen, en hoewel hij weet dat het pijnlijk is, doet hij het toch omdat hij gezwicht is voor het aangename, dat het natuurlijk niet waard is dat het de baas over
- 356 a ons speelt. Hoe kan genot nu ooit minder waard zijn dan pijn, behalve wanneer er van het een te weinig en van het ander te veel is? Dat is het geval als het ene in verhouding tot het andere groter en kleiner wordt of meer en minder of sterker en zwakker.
- Als men zou zeggen: 'Er is toch een groot verschil, Sokrates, tussen het aangename van het ogenblik en het aangename en pijnlijke wat daarna komt', dan zou ik zeggen: 'Schuilt het verschil nog ergens anders in dan in genot en pijn?' 'In niets anders.' 'Maar laat nu iemand met kennis van zaken het aangename en het pijnlijke eens op de weegschaal leggen samen met heden en toekomst, en vertel me dan eens wat zwaarder

- weegt. Want bij het afwegen van genot kies je het meest zwaarwegende en bij het afwegen van pijn kies je het lichtste. Wanneer bij het afwegen van genot en pijn het genot in de toekomst het wint van pijn nu of het genot van nu het wint van pijn in de toekomst, dan is het zaak om te kiezen voor de handeling die genot tot gevolg heeft. Maar als pijn het aangename overtreft, moet men dat juist niet kiezen. Dat kan toch niet anders, mensen', zou ik zeggen. Ik weet zeker dat zij het zullen beamen. Ook Protagoras zag het zo.
- c - 'Nu dit vastgesteld is, geef me dan eens antwoord op het volgende', zal ik zeggen. 'Lijken voor het gezichtsvermogen dezelfde dingen van dichtbij groter en van veraf kleiner, of niet?' Daar zullen ze het mee eens zijn. 'En is dat ook niet zo met massa en hoeveelheid? En met klank van gelijke sterkte, klinkt die van dichtbij luider en van veraf minder luid?' Dat zouden ze toegeven.
- d 'Als nu ons goed gedrag bestaat uit het aanhouden en volgen van een grote maat en het vermijden en nalaten van een kleine, wat zal ons in het leven dan redden? Is dat de kunst van het afwegen of is het de macht van de schijn? Die misleidt ons immers pas goed en laat ons steeds weer de dingen op hun kop zetten. Daardoor krijgen wij spijt zowel van ons gedrag als van onze keuzen voor de grote maat of de kleine. Maar de kunst van het afwegen kan deze schijn ontcrachten, brengt de ziel tot rust door waarheid te tonen en redt zo ons leven. Moeten we dan niet toegeven dat voor ons de kunst van het afwegen uitkomst biedt, of is er toch nog iets anders?'
- e - Het is de kunst van het afwegen, gaf hij toe.
- 357 a - 'Welnu, als onze redding in het leven zou liggen in de keuze tussen oneven en even, of tussen meer en minder, tussen absoluut en relatief, tussen dichtbij en veraf, wat zou in ons leven dan heil brengen? Zou dat niet kennis zijn? Dat wil zeggen: kennis van het afwegen, want die houdt zich bezig met overmaat en tekort. En als het met oneven en even te maken heeft, wat is afwegen dan anders dan getaltheorie?' Daar zou men het mee eens zijn, nietwaar?
- Dat moest Protagoras ook toegeven.
- b - 'Welnu dan, goede vrienden, omdat ons nu duidelijk is geworden dat onze redding in het leven ligt in een juiste afweging van genot en pijn, van meer en minder, groot en klein, veraf en dichtbij, blijkt de kunst van het afwegen dan niet een onderzoek te zijn naar overmaat, tekort en de verhouding daartussen?'
- Dat moet wel.
- 'En dus is voor die kunst zowel vaardigheid als kennis nodig?'
- Dat zullen ze erkennen.
- c - 'Om welke vaardigheid en welke kennis het nu eigenlijk gaat, zullen we een andere keer bekijken. Het feit dat het kennis is, levert in ieder geval Protagoras en mij voldoende argumenten op om op uw vraag in te kunnen gaan. Ge stelde die vraag, weet ge nog, toen wij het erover eens werden dat niets sterker is dan kennis en dat dit altijd, waar het zich ook voordoet, staat boven genot en al het andere. Maar gij hebt gezegd dat genot dikwijls de overhand heeft, zelfs bij de mens met kennis, en toen we het niet met u eens waren, hebt gij ons de volgende vraag gesteld: Protagoras en Sokrates, als deze belevenis geen 'zwichten voor genot' inhoudt, wat is het dan wel, hoe noemt ge het dan? Vertel ons dat eens.
- d Hadden we toen gezegd: 'onwetendheid', dan had ge ons uitgelachen. Maar als ge ons nu uitlecht, dan lacht ge ook uzelf uit. Want we waren het erover eens dat mensen die zich vergissen door gebrek aan kennis, het verkeerde genot en de verkeerde pijn kiezen

- (je hebt daarin namelijk goede en slechte keuzen). En dan schort het niet alleen aan kennis, maar juist aan wat we met uw instemming daarstraks de kunst van het afwegen hebben genoemd.
- e Een dwaling, dat weet ge ook wel, ontstaat uit gebrek aan kennis, uit onwetendheid. Zwichten voor genot is dus de ergste vorm van onwetendheid, en uitgerekend die beweert Protagoras te genezen, evenals Prodikos en Hippias. Ge denkt dat het iets anders is dan onwetendheid en dus gaat ge niet naar de leraren die hier uitkomst kunnen bieden, de zogenaamde sofisten. Uw kinderen stuurt ge er ook niet heen, omdat het toch niet te leren zou zijn, nee, ge past op uw geld, geeft het niet aan hen uit en daarmee doet ge uzelf en de gemeenschap tekort.' Dat zouden we de mensen antwoorden. Omdat ook
- 358 a gij aan dit gesprek moet deelnemen, Hippias en Prodikos, vraag ik u mede namens Protagoras, of gij vindt dat ik de waarheid zeg of dat ik het mis heb. Allemaal vonden ze dat ik volkomen gelijk had.
- Ge zijt het dus met mij eens, zei ik, dat het aangename goed is en het pijnlijke slecht.
- b Het onderscheid in termen van Prodikos hier wijs ik van de hand. Want om het even of ge het nu hebt over aangenaam, verkwikkend of verheugend of welk woord ge om welke reden ook wilt verzinnen, mijn beste Prodikos, geef mij antwoord op de vraag waar het om gaat. Lachend gaf Prodikos zich gewonnen, evenals de anderen.
- En mannen, zei ik, wat denkt ge hiervan? Zijn niet alle handelingen die een zorgeloos en aangenaam leven tot doel hebben, schoon en nuttig?
- c Daar waren ze het mee eens. Ik zei:
- Als dan het aangename goed is, zal iemand die weet dat er een betere handelwijze mogelijk is dan de zijne, aan die handelwijze niet de voorkeur geven omdat het beter is? Toegeven aan het zwakke in jezelf is een vorm van onwetendheid en je richten op het sterke in jezelf is een vorm van wijsheid. Daar waren we het allemaal mee eens.
- En verder? Verstaat ge onder onwetendheid niet het hebben van een verkeerde mening en het zich vergissen in zaken die van grote waarde zijn? Ook daar waren ze het allemaal mee eens.
- d - Niemand immers richt zich vrijwillig op het slechte en op dingen die in zijn ogen slecht zijn en het ligt, lijkt mij, niet in de aard van de mens zich te richten op dingen die hij als slecht beschouwt in plaats van zich te richten op het goede. En wanneer een mens gedwongen wordt uit twee kwaden te kiezen, zal niemand het grootste kiezen wanneer hij ook het kleinste kan nemen. Met dit alles was iedereen het eens.
- En verder? zei ik. Bestaat er volgens u zo iets als vrees of angst? Verstaan we daaronder hetzelfde? Dat zeg ik tegen u, Prodikos. Volgens mij is het een zekere
- e verwachting van iets kwaads, of ge het nu angst noemt of vrees. Protagoras en Hippias waren van mening dat dit zowel vrees was als angst, maar Prodikos noemde het vrees en geen angst.
- Maar dat maakt geen verschil, Prodikos, zei ik. Luister nu eens: als het bovenstaande waar is, zal er toch niemand zijn die zich in wil laten met dingen waar hij bang voor is, als dat niet hoeft. Dat is in het licht van onze conclusie toch onmogelijk? Want waar je bang voor bent noem je kwaad, daarover waren we het eens, en niemand zal zich inlaten met iets dat hij slecht vindt en hij zal er ook niet vrijwillig voor kiezen. Ook daarmee was iedereen het eens. Ik zei:
- 359 a - Met dit uitgangspunt, Prodikos en Hippias, moet Protagoras hier tegenover ons

- verantwoorden waarom zijn eerste antwoord juist is, en dan bedoel ik niet wat hij helemaal in het begin zei. Want toen zei hij dat deugd vijf aspecten heeft en dat geen ervan aan de ander gelijk is, maar dat elk ervan zijn specifieke kracht heeft. Daar heb ik
- b het nu dus niet over. Wel over wat hij daarna zei, namelijk, dat vier ervan vrijwel aan elkaar gelijk zijn, maar dat een verschilt van de rest, en wel moed, en dat kon ik volgens hem opmaken uit het volgende argument: 'Ge zult zien, Sokrates', zei hij, 'dat mensen in hoge mate onfatsoenlijk, onrechtvaardig, onmatig, onwetend kunnen zijn, maar toch zeer moedig; hieruit kunt ge opmaken dat moed sterk verschilt van de andere aspecten van deugd.' Daarstraks keek ik van dit antwoord zeer vreemd op en nog meer
- c toen ik het met u ging onderzoeken. Ik vroeg hem of hij moedige mensen overmoedig noemde. 'Ja', zei hij toen, 'en ook roekeloos,' Protagoras, vervolgde ik, herinnert ge u dit antwoord?
- Ja, zei hij.
 - Vertel ons dan, zei ik, in welke situaties moedige mensen roekeloos zijn. In dezelfde situaties als lafaards?
 - Nee, zei hij.
 - Dus in andere situaties?
- Dat beaamde hij.
- Gaan lafaards op waaghalzerij af en moedige mensen op gevaar?
 - Men zegt van wel, Sokrates.
- d - Dat is waar, zei ik. Maar eigenlijk vroeg ik in welke situatie volgens u moedige mensen roekeloos zijn. Is dat bij gevaar omdat ze denken dat er gevaar dreigt, of juist niet?
- Uw woorden maakten juist duidelijk, zei hij, dat dit onmogelijk is.
 - Correct, zei ik. Dus, als het bewijs klopt, gaat niemand af op wat hij als gevaarlijk beschouwt, want we ontdekten dat onbeheerstheid onwetendheid is. Dit gaf hij toe.
- e - En toch onderneemt iedereen, laf of moedig, steeds [e] weer wat hij aandurft, en gaan lafaards en moedige mensen op hetzelfde af.
- Maar Sokrates, lafaards ondernemen precies het tegenovergestelde van wat moedige mensen doen. De moedigen willen bijvoorbeeld wel ten strijde trekken, de lafaards niet.
 - Is het nobel, zei ik, ten strijde te trekken, of verwerpelijk?
 - Nobel, zei hij.
 - Als het nobel is, dan is het ook goed, daar waren we het eerder over eens. Elke nobele handeling is immers goed, dat zeiden we zojuist.
- 360 a - Ge hebt gelijk, en ik zal het ook altijd zo blijven zien.
- Goed, zei ik. Maar wie, zegt ge, wil niet ten strijde trekken terwijl dat toch een nobele en goede daad is?
 - De lafaard, zei hij.
 - Maar als het nobel en goed is, is het toch ook aangenaam?
 - Daar waren we het over eens, zei hij.
 - Dus willens en wetens vermijden laffe mensen wat nobel, goed en aangenaam is.
 - Als we daar nu mee instemmen, zei hij, kloppen onze eerdere conclusies niet meer.
- b - En hoe staat het nu met moedige mensen? Gaan zij niet af op wat nobel, goed en aangenaam is?
- Natuurlijk wel, zei hij.
 - Als moedige mensen bang en roekeloos zijn, is dat dus niet verkeerd, en hun overmoed is dat in hun geval ook niet.

- Nee, zei hij.
- Als deze niet verkeerd zijn, zijn ze dus nobel.
- Zo is het.
- En als ze nobel zijn, zijn ze ook goed.
- Ja.
- En daarentegen is de vrees van lafaards, overmoedigen en dwazen verkeerd en ook hun overmoed.
- Hij gaf het toe.
- Is hun roekeloosheid alleen verwerpelijk en slecht door gebrek aan kennis en dus door onwetendheid?
- Zo is het, zei hij.
- c - Maar is de reden van het laf zijn van laffe mensen lafheid of moed?
- Lafheid.
- Is het niet duidelijk dat zij laf zijn omdat zij de verschrikkingen niet zien voor wat ze zijn?
- Zeker, zei hij.
- Dus die onwetendheid maakt hen laf.
- Daar was hij het mee eens.
- Maar de reden dat ze laf zijn is toch hun lafheid, vindt ge niet?
- Dat was waar.
- Is dus lafheid niet onwetendheid omtrent wat wel en niet erg is?
- Hij knikte van ja.
- d - Het tegenovergestelde van lafheid is toch moed, nietwaar?
- Dat was zo.
- Is dan niet kennis omtrent wat wel en niet erg is, het tegenovergestelde van onwetendheid in deze?
- Ook nu knikte hij nog van ja.
- En onwetendheid in deze is lafheid?
- Nu knikte hij heel moeizaam van ja.
- Dus kennis omtrent wat wel en niet erg is, dat is moed en het tegenovergestelde daarvan is onwetendheid?
- Nu had hij geen zin meer in jaknikken en hij deed er het zwijgen toe. En ik zei:
- Wat is dat nu, Protagoras? Ge bevestigt noch ontkent wat ik zeg.
- Zoek het zelf maar verder uit, zei hij.
- e - Slechts een ding wil ik u nog vragen en wel of ge nog steeds blijft bij uw mening dat de domste mensen de moedigste kunnen zijn.
- Ge staat erop, he Sokrates, dat ik antwoord. Nou, ik zal u een plezier doen en zeggen, dat dit me, naar wat we waren overeengekomen, onmogelijk lijkt.
- Ik vraag dit alleen maar, zei ik, omdat ik wil onderzoeken wat het wezen is van
- 361 a begrippen die verband houden met deugd en wat deugd nu zelf eigenlijk is. Want een ding weet ik zeker: als dit duidelijk werd, zou er helemaal geen twijfel meer bestaan over het punt waarover gij en ik ieder zo'n lang verhaal hebben gehouden, waarbij ik niet vond dat deugd te leren is en gij wel. Het lijkt wel of de zojuist verkregen uitkomst van onze redeneringen ons als een mens berispt en uitlacht, en als zij kon praten zou ze zeggen: 'Wat doen jullie toch raar, Sokrates en Protagoras. Want eerder hebt ge
- b beweerd dat deugd niet aangeleerd kan worden en nu spreekt ge uzelf faliekant tegen en uit alle macht probeert ge nu duidelijk te maken dat het allemaal een kwestie is van kennis, rechtvaardigheid, wijsheid en moed, waarmee ge wel heel duidelijk maakt dat

- deugd dus wel degelijk kan worden aangeleerd. Want als deugd iets anders was dan kennis - en dat beweert Protagoras - dan kon ze beslist niet aangeleerd worden. Maar zou het nu toch allemaal kennis blijken - en dat bepleit gij nu, Sokrates - dan zou het me verbazen als je het niet kon leren. Eerst ging Protagoras ervan uit dat deugd kan
- c worden aangeleerd en nu lijkt hij te pleiten voor het omgekeerde, namelijk dat deugd wel zo ongeveer alles is behalve kennis en dus ook allerminst geleerd kan worden!' Zeg, Protagoras, nu ik de warboel die we hebben aangericht overzie, zou ik er wel heel graag enige helderheid in brengen. Ik zou willen dat we de zaak nog eens doornamen, om uit te komen op de vraag wat deugd nu eigenlijk is, om ons dan nog eens af te
- d vragen of deugd nu wel of niet kan worden aangeleerd, zonder dat die Epimetheus ons bij het speuren weer op een dwaalspoor brengt, zoals toen hij ons mensen bij zijn verdeling tekort deed, zoals gij vertelde.
- Mij overtuigde in uw verhaal Prometheus trouwens veel meer dan Epimetheus. Dus heb ik nu Prometheus nodig, en op hem houd ik het oog gericht, als ik in mijn eigen leven alles weer overhoop ga halen; en het liefst zou ik, zoals gezegd, dit onderzoek samen met u doen, als ge tenminste nog wilt.
- Toen zei Protagoras:
- e - Ik bewonder u, Sokrates, om uw voortvarende benadering van de zaak. Zo'n enorme slechterik zal ik toch wel niet zijn en afgunstig ben ik in ieder geval niet, want ik heb al zo vaak toegegeven dat ik van alle mensen die ik heb ontmoet, het meeste respect heb voor u, zeker onder uw generatiegenoten. En ik zeg u, dat het mij niet zou verbazen als te midden van de grote wijzen een plaats voor u was ingeruimd. Laten we de kwestie,
- 362 a met uw welnemen, bij een andere gelegenheid nog eens doorpraten; nu is het tijd om iets anders te gaan doen.
- Dat moet dan maar, zei ik, laat gebeuren wat ge wilt. Ik moet trouwens ook eindelijk de afspraak eens nakomen waar ik het daarstraks over had en die ik heb uitgesteld om onze beste Kallias een plezier te doen.
- Na dit gesprek ging ieder zijns weegs.

^a Lakonisch = Spartaans

^b Letterlijk: 'overstapje', een stijlfiguur, waarbij woorden die syntactisch bij elkaar horen, gescheiden worden, zodat het apart geplaatste woord een bijzondere nadruk krijgt.